

PRODUKTÍV-E A PÉNZ?

NEMZETGAZDASÁGI TANULMÁNY,

Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR

RENDES TAGTÓL.

Felolvastatott a Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Oszt. 1897. évi április hó 28-ikán
tartott gyűlésén.

BUDAPEST, 1897.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLYA.

PRODUKTÍV-E A PÉNZ?*

– Nemzetgazdasági tanulmány. –

MAI NEMZETGAZDASÁGNAK egyik főtenyezője, a kölcsöntőke, veszedelmes túltengésben szenved a gazdasági életnek beláthatatlan kárára és talán végromlására. A fejlődésnek jövőjét sűrű fátyol fűdi és senki sem tudja, hogy a fátyol mögött mint alakul a világ; rendszerek keletkeznek melyek csakis a munkát mondják produktívnak, s logikus következetességgel sürgetik a termelési eszközökkel való magánbirtok eltörlését, miután a magánbirtok fönmaradása mellett a munkának kizárólagos produktivitását érvényesíteni nem leket. Mások a munkának s a tőkének kombinálása által akarják a világot megmenteni s azt gondolják, hogy ezt a kombinálást a magánbirtok további fönmaradása mellett is nyélbe üthetik. Bármely álláspontot foglalja is el valaki, nem mellőzheti a munkaszervezés eddigi

¹ A jelen értekezéssel csaknem azonos tárgyú dolgozat jelent meg a »Bölcséleti Folyóirat« III. (1888-iki) évfolyamának 424-448. és 633-661., s folytatásképp a IV. (1889-iki) évfolyam 78-121. oldalain, Dr. Várady Árpádtól, »A kamatszedés ethikai jogosultsága« cím alatt. Prohászka álláspontja a Váradyétól jelentősen eltér és a »Bölcséleti Folyóirat« szerkesztője azt vélte, hogy szolgálatot tesz olvasóinak, midőn oly két dolgozatot közöl, melyekben a különböző álláspontok

aranykorának figyelembevételét, értem a középkor XI., XII., XIII. századát, a mikor a munka s a termelési eszközök egybe voltak kötve, amikor ki volt mondva, hogy a pénz nem produktív, amikor a pénz nem volt tőke, amikor mindenki önmagának dolgozott, s következőleg sem tőke, sem bérmunkás nem létezett. A tőke és a bérmunkás két újkori kategória; a középkor ezeket nem ismeri; de a tőke és a bérmunkás egyúttal két tarthatatlan kategória is, s azért a történelmi fejlődés ez irányban tovább nem is haladhat, s ez képezi a középkori munkaszervezésnek utolérhetetlen fölényét a kapitalisztikus termelés fölött. A fejlődés kerekét visszafelé forgatni ugyan képtelenség és észszerűtlenség; senki sem akarhatja a múltnak termelését visszaidézni, de miután jelenleg a munka el van nyomva s az individualizmus a tőke szabadságának nevében orgiáit üli: igenis tanácsos a fejlődést megvilágítani; az új nemzetgazdasági elemeket bonckés alá venni; a régiek fogalmait a modern fogalmakkal összehasonlítani s fogalmaink kijavításával elfogultságunkat megszüntetni; ide tartoznak: a munka, a pénz, a tőke, a kamat fogalmai, s kivált az a kérdés, vajjon a pénz produktív-e, t. i. vajjon a pénz, a mai kölcsöntőke alakjában, ha tényleg érvényesül is, tartható-e? A tőke oly hatalom, mely a modern termelést hordozza s annak minden ága-boga fölött uralkodik; méltán gondolhatjuk azért, hogy a társadalmi problémáknak s jelesül a szociális kérdésnek alighanem mozgó idegét vagy talán beteg, túltengő, hisztérikus idegzetét képezi. A kérdés tehát az, mi a mai munkaviszonyoknak' s a modern termelésnek baja? s hosszú előzmények előrebocsátása nélkül, melyeket különben már sokan, sokszor szellőztettek, egyenesen erre a beteg idegre, a túltengő pénzre, az önmagában produktív tőkére tapintok. Irányom a pénz produktivitásának kérdése felé tart; de hogy e kérdést fejtegethessem, bevezetem az olvasót abba a reális termelési korszakba, melyben a pénz produktivitásának kérdése meg volt oldva s következőleg ez eredmény szerint alakult a munkának sorsa is. A pénz inproductivitásának kimondása s a munka ideális szervezése ugyanazon elveknek, ugyanazon korszaknak két iker gyermeke

s viszont, a pénzproduktivitása s a legszédületesebb diszgregáció, és szétzúllás a nemzeti munka terén, szintén két egymással karonfogva járó tünet. Nincs-e kettő talán belső, lényeges összeköttetésben? nem nőnek-e ugyanazon elvek gyökerein? ezt a kérdést akarom megvilágítani s e világosságot mint említettem nem elvont fejtegetések felhőiből gyűjtöm, hanem azon korszak idevágó törvényhozásának ismertetéséből élesztem, mely a modern elvek ellentétjeinek, a modern termelési viszonyok tagadásának inkarnációja volt. Ezt az inkarnációt a kánoni törvényhozásban látom s különösen a kánonjogi elvekből kinövő középkori nézetben, mely azt tartotta, hogy a pénzkölcson inproductív. Mennyire volt igaza, mennyire nem, s mily ingadozásokat végez a modern gondolat is e sarkpont körül, arra akartam a szíves olvasót e fejtegetéseimben figyelmeztetni s ez által érdeklődését, a világ legfontosabb és legégetőbb szükséglete iránt, a munka szervezése, a szociális törvényhozás kiépítése, a szociális politika iránt fölbresztetni.

A munka értéke a kánonjogban.

A kereszténységben nem szabad mindjárt kész nemzetgazdasági szisztémákat keresni; ott minden nézet, minden tudás és tudomány merő theologia, kivált kezdetben. A mi van nemzetgazdaságból vagy bármilyen másból az egyházatyák irataiban, az is mind theologiai foglalatban jelenik meg a színen. Nekik nincs nemzetgazdaszatuk, valamint a kánonjognak sincs, de vannak erkölcsi nézeteik, s ez erkölcsi nézetek szerint ítélik meg a nemzetgazdaságnak fejlődő elemeit. A nemzetgazdaság fejlődik; új meg új tüneteket hoz fölszínre; a népéletnek viszonyai is változnak: ezekre, meg a nemzetgazdasági tünetekre alkalmazza az erkölcsi öntudat a maga nézeteit; úgyhogy a magánjog s a nemzetgazdaság semmi más mint az erkölcsi öntudat praktikus érvényesülése. Azért a keresztény nemzetgazdaság tanulmányozásánál nem azzal kell beköszönteni, vájjon a kereszténység szerint a pénz produktív-e vagy nem? vagy hogy a kamat miért volt tilos, miért nem? Roland mestert, Scacciát, Molinát

sem kell közvetlenül kérdőre vonni theziseik felől: hanem a keresztény világnézetet kell odaállítani ragyogó gondolatainak refraktorjával a fogalomzavar éjébe, mert ezen gondolatok sugarai körül imbolyog és gomolyog a fejlődésnek tengernyi tényezője s kialakítást tőlük nyer.

A sz. atyáknál is hiába nézünk szisztémák után; nem lépnek ki azok Minervakép a tudomány Jupiterjeinek fejéből sem; azok nőnek, azok lesznek. Egyes elemekről mint például a munkáról készen volt már a sz. atyák korában a keresztény világnézet; de már azt ne keressük náluk, vájjon csak a munka produktív-e s a termelési eszközök nem? azt se kérdezzük, hogy a pénz milyen szerepet játszik a termelésben? ez annyit tesz, mintha kora tavaszszal gyümölcsöt keresnénk a még csak rügyező fán.

A kereszténység az embert az ő gazdasági viszonyaiban is kizárólag morális szempontból tekintette; meghatározta erkölcsi elveiből kifolyólag, hogy mit szabad tenni, mit nem; hogy adás-vevésben mit keressen; hogy mily indító okokból dolgozzék. A mammon a pogányság bálványa volt; nyereszkdéni, gazdagodni minden áron; nem dolgozni, de birtokolni s élvezni, ez volt a pogányság elve. A kereszténység ellenben azt tartotta, hogy akik gazdagok akarnak lenni, akik szerzésre adják fejüket, az ördög hálójába bonyolódnak. A gazdaság hajhászása egy csúnya szenvedély, melyet az önzés ápol, s azért kegyetlen, szívtelen, igazságtalan s kiöli a szeretetet. A Filippiekhez írt levél főséges szelleme leng a keresztény fölfogás fölött.

A keresztények különben is átlag szegények voltak; azok, kik a társadalom terhét hordozták s a zsarolásnak is áldozatai voltak; az egyháznak csak a pusztuló római társadalomra kellett rámutatnia, hogy bebizonyítsa, hogy a pogány erkölcsi nézetek gazdaságilag is tönkreteszik a népeket. A római nemzetgazdaság főelve nem a produktív munka, nem a termelés, hanem a rabszolgaság és zsarolás volt; szerezni minél többet bármiképen, de a munkát nem becsülni. A munka csak rabszolga munka. »Die Römer waren kein Arbeitsvolk und könnten kein Arbeitsrecht erzeugen, und

das römische Recht kann hiefür auch gar keine Richtschnur geben. Als ein besonderes Verdienst muss aber dem Ohris-tenthum zugerechnet werden, dass es der vornehmsten Quelle aller Güter, der menschlichen Arbeit, ihre Ehre vor Gott und der Gesellschaft wieder gegeben hat«. (Ahrens, Natur-recht oder Philisophie des Rechts. II, 140.)

A római világnak alapja az abszolút önzés volt: minél többet birtokolni; de ezt nem arra szánták a szeren-csés birtokosok, hogy termeljenek, hanem hogy élvezzenek; a termelést másra hagyták, a rabszolgákra, akiknek munka-szerzeményét ők majd lefoglalják. A római jogból eszerint hiányzik a produktív munkának erkölcsi fogalma, követke-zőleg hiányzik a jogi fogalma is; a munkát a rómaiak mint erkölcsi és jogi tényezőt nem ismerik. Azért a munkás átlag a rabszol rabszolga képviseli az ókor munkáját; a munka tehát oly becsületben áll, mint a megszemélyesítője, vagyis a rabszolga: annak pedig sem becsülete, sem joga. Bámulatos, hogy a római jog, melyet ratio scriptának nevez-nek, mily összetöpörödött, gyatra fogalmat nyújt a munkáról, s azok a jogtheoriák is, melyek a római jognak nyomaiban járnak, a munkával nem igen tudnak bánni, s zavarba jönnek jogigényeivel szemben. A rómaiak szerettek elfog-lalni és rombolni harczban; szerettek nyerezskedni s pénzt és birtokot szerezni, de nem munka, hanem csalás, foszto-gatás és uzsora által. »A hivatalnok zsarol, a kereskedő csal, a birtokos uzsoráskodik. Nem munka által, nem produk-tív tevékenység s értékeknek előállításá által szereznek va-gyont, hanem a vagyont másnak kárával, idegen jószágok eltulajdonítása által szerzik. A birtokot nem arra használ-ják, hogy munka által termékenyítsék, hanem kizárólag fény-űzésre, pazarlásra, kielégíthetetlen élvezetszomjuk oltására fordítják.« (Ratzinger, Die Volkswirthschaft. 297. old.)

Az ókori világ tehát a munka által való szerzést nem becsüli; az egyiknek szerzeménye mindig másnak veszte-sége volt; a pénzkölcsön sincs arra adva, hogy termelésbe fektetve, mást lábra állítson, hanem hogy őt alaposan, lehe-tőleg mindenéből kifossa. Féktelen bírvágy intézi a birtok-

viszonyokat, mely semmit sem épít, csak dönt, munkát sem létesít, csak ront. Az ilyen gazdaságnak vége az elkerülhetetlen bukás; a római birodalom, s az egész klasszikus kultúra azon ment tönkre, hogy a munkáról nem volt erkölcsi fogalma; a klasszikus római jog legfőbb kifejlésének korában Róma Mommsen szerint »koldusokból s millionáriusokból állt«; a klasszikus római jog szerint a munkás annyi mint rabszolga, s a tisztességes ember pedig az, aki nem szennyezi be magát munkával, hanem másoknak keresetéből él, és pedig úriasan, minél nagyobb pompában. De hogyan éljen s miképp szerezze meg másoknak keresetét? a rabszolgaság s az uzorának intézménye által.

E rémületes anyagi tönk ellen s első sorban az erkölcsi elzúllás ellen emelte föl szavát az egyház; a féktelen bírvágy siralmas pusztításai s a szívtelen uzora szolgáltatták a szemetszűrő argumentumokat; nektek, kik nem szomjúzzátok másoknak vérért, nem szabad mások kifosztásának s az uzorának pogány útjára térnetek; boldogságtokat nem építhettek föl másoknak romjain, hanem saját iparkodástok talaján; a ti sajátotok a munka. A munka nagyrabecsülése, szemben a pogány bírvágygyal s a dologtalan, mások szerzeményét elharácsoló uzorával, ez a kereszténység vezető, erkölcsstani fogalma. Igazságosság, – ez a jelszó, – a munka produktív; az uzora harácsol és szipolyoz; senki a másét el ne vegye; de az a mienk a mit a munkánkkal teremtünk.

A főgondolat az egyházi tannak birtokviszonyra vonatkozó részében ez: csak *munkával szerezni*; a munkánélküli szerzés rablás. »A munka szerzeménye igazságos és jogszerű; – mondja Endeman, – szemben a pénzből, kölcsönből merített haszonnal, melyet mint uzorát kárhoztattak. A természet nyers erőin kívül tehát a munkát ismerték el gazdasági és produktív elemnek«. (Die nationalökon. Grundsätze der canonistischen Lehre. 159. old.)

De ezt a munkával való szerzést is módosította, mérsékelte és korlátozta a munkának a célja. Minden az emberért van, az egész világ. A munkának célja tehát nem a nagyobb és legnagyobb kamat és haszon, nem a gazda-

ság fölhalmozása, – nem az értékeknek garmadába való fölggyűjtése; hanem az emberi munkának czélja az erényes élet. Az örületes termelés, a féktelen konkurencia a munka céljának csak a minél nagyobb gazdaságot ismeri. Birni minél többet, ez a régi evangélium. A kereszténység azt a munkát, melyet a szerzés bírvágya tüzel, lealacsonyító, alávaló uzsorának tartja, Endeman botránkozik azon, hogy a kánoni törvényhozás az uzsora megítélésében a szándékra is volt tekintettel, úgy hogy a szándók bizonyos cselekedeteket uzsoráknak minősíthetett; »ha a munka hasznot hozott, akkor ezt végleg nem a nemzet gazdagodásának szempontjából Ítélték meg, hanem eszköznek nézték, melylyel másokon segíthettek«, (i. m. 164.) Ezen a fölfogáson az örületes modern termelési vágy botránkozik; közgazdasági tanának vezércsillaga a gazdagság, rugója az önzés. De mit ér el vele? a munkát becsüli, mint eszközt, de nem mint az emberek boldogulásának eszközét, hanem mint saját önzésének kielégítését. S mialatt a munkát önzően becsüli, addig a munkást könyörtelenül kicsiny!! és elhanyagolja. A középkor gazdasági elve nem az volt, minél több pénzt szerezni, hanem minél több boldogságot létesíteni. Ezt írja valahol Mayer Rudolf s rövidebben, behatóbban a keresztény közgazdasági irányt dicsérni nem lehet. Nemes, erkölcsi fogalmak nélkül a munka csakhamar undok eszközévé válik az ember legrosszabb szenvedélyeinek s ha a szenvedély csinál magának magánjogi kódexet, kifejezi majd benne az állatnak jegyét, emésztő szerzésvágy töri össze a jobb s nemesebb belátás alkotta korlátokat, s azokkal egyetemben az embert s a társadalmat.

Mily csillagegy alatt mozgunk s dolgozunk most? mennyi erkölcsiség van a most dívó bírvágyban s az örületes, a merő gazdagságért folytatott termelésben? mennyi kereszténység van a munkában, s a munka-jogok tiszteletében? azt mindenki megítélheti, aki korunkat ismeri?

A magas, erkölcsi cél biztosította továbbá a *munka szabadságát*. – A munka a produktív hatalom; a munka nem alattvalója a zsaroló szenvedélynek; következőleg a

munka szabadon nézhet szét a világon; nincs hatalom, mely azt békóba verje, vagy a jussát tőle elszedje.

Igaz, hogy a politikai viszonyok miatt, melyek a jobbagyságon alapultak, a földművelést átlag nem a szó szoros értelmében vett szabad munka végezte; a föld ugyanis megvolt kötve; de a középkori paraszt munkája és munkájának haszna mégis csak az övé; kell a jobbagynak bizonyos szolgáltatásokat végezni és terményeiből is egy részt a földesúrnak s az egyháznak átszolgáltatni; de a földesúr a politikai hatalom képviselője, s így a szolgáltatások részben adóknak is tekinthetők. Némely újkori szociálreformerek e szolgáltatásban nem is akarnak haszonbért, hanem csakis adót látni, főleg azok, kik a régibb kánonjogban azt az elvet látják érvényesülni, hogy csak a munka produktív. A munka szabadságának elve azonban helyes kifejezést nyer az iparban és kereskedelemben. »Az ipar a kereskedelem szabad munkájában nyilatkozik meg a legélesebb ellentét. a keresztény s a pogány rabszolga-munka közt; benne rejlik azon politikai és gazdasági fejlődésnek csirája, mely a kánoni korszaknak állapotát is egy szabad polgári rend alkotásával volt legyőzendő« ... (Endeman, i. m. 169. old.) Az iparosoknak jogát a céhek, társulatok, szövetkezetek alakítására a törvény sohasem vonta kétségbe, sohasem korlátozta; bürokratizmus ismeretlen volt; a céhek önmaguk alkották meg szabályait, kezelték vagyonukat; a hatóság abba sohasem avatkozott.

Két elv képezi a kánonjog dicsőségét: *a munka szabad, s a munka gyümölcse a munkásé.* A munka hangoztatása s a dologtalan jövedelem kárhoztatása azt a benyomást teszi, hogy a kánonjog csakis a munkát tartja produktívnak; tény, hogy ez nem áll, de annyi áll, hogy a munkát mindenk fölött becsüli s a nemzetgazdasági tényezők elsejének ismeri el.

A munka vé d e l m e.

A munka nagybecsülésének és fölmagasztalásának korolláriuma volt a kánonjognak az a következetes munkavédelme, mely a jövedelmet lehetőleg a munkához kötni s a termelés hasznát a munka számára biztosítani törekedett.

A kánonjognak a termelés viszonyainak rendezésében s a munka termékeinek kiosztásában csak egy gondja volt, az, hogy a munkáé legyen a haszon. A munka volt a kánonjognak kegyelt s gonddal nevelt gyermeke; e fölcseperedett s nagygyá nevelt hatalom által épített egy új világot, a munka világát. »A kánonjog – mondja Brúder Adolf – (Staatslexicon des Grörrer-Gellsch. III. 114.) arra törekedett, hogy az általános munka-kötelezettséget minden körülmények közt keresztülvigye s a birtoknak dologtalan kihasználását az igazságos árak meghatározása s az uzsora és járadék ellen folytatott harcza által korlátozza.«

Valóban főséges látvány tárul elénk, ha a kanonisták vállalkozásán s a keresztülvitel esélyein végigtekintünk. Az egyház arra vállalkozott, hogy a munka vállain új társadalmat emeljen ki az erkölcsi és anyagi elzülés romjaiból a legtisztább erkölcsiség és önzetlenség puritanizmusának révén. Ez a legtisztább erkölcsi elv pedig az volt: mindenki dolgozzék. Sz. Pál leveleinek egyik motívumát hangoztatta ez az elv: a világba mélyedő önzéssel szemben az osztó igazságot kívánta érvényesíteni: *sum cuique*; de mi határozza meg, hogy mi kié? a munka. Ez a fölfogás átraogyog a kezdődő' középkor századán át. Azonban a munkának kizárólagos produktivitása nincs kimondva; hiszen a birtok, a föld aránytalanul volt elosztva, s az *emphiteusis*ben valamint később a földjáradékban el volt ismerve a földnek különálló produktivitása. Ki van fejezve az egyház fölfogásában a birtok-komunizmus is; azonban ezt inkább csak erkölcsi vezérelvnek tartották s nem gondolták megvalósítandó vagy legalább megvalósítható nemzetgazdasági tényleges alapnak. Meyer Rudolf azt mondja, hogy az egyház nem volt következetes; mondjuk inkább: nem volt radikális abban, hogy a birtok-közösséget praktikus követelménynek tekintette volna; nem volt radikális abban, hogy kimondta volna: csak a munka produktív s a termelési eszközök nem produktívek; nem volt radikális abban, hogy meghatározta volna, senkinek se legyen nagyobb birtoka, mint a melyet művelni képes; nem volt radikális abban, hogy nem intéz-

kedett úgy, amint a Mózesi törvényhozás, mely a munkának, a törzsnek a birtokot a jubileumi visszatérítés által mindenkorra biztosította; s mivel az egyház nem volt tényleg ilyen radikális, azért fejlődött ki a kapitalizmus, amely raziát csinált a munka jogaival, a kánonjog munkavédelmét alapostul s gyökéfestül elsöpörte. Mindez szent igaz; azonban nem állítjuk, hogy a kánonjog (mindazt tényleg keresztülvihette volna; erre egyáltalában képtelen volt, márcsak azért is, mert hiányzott az a mélyebb belátás, a nemzetgazdaság elemeibe s történetébe. De jóllehet hiányzott a belátás, azért erkölcsi fölfogása szerencsésen vezette az emberek birtokviszonyainak rendezésében s a magánjog kiópitósóban.

Ez az erkölcsi fölfogás mindenekelőtt síkra szállt a dologtalan s munkánélküli jövedelem ellen, amely legmélyebb alakját az uzsorában öltötte magára. Uzsora és kamat közt a régiek nem distinguálnak; hogy a pénz pénzt hozhat, pecunia pecuniam pariat, ez volt a kánonjog borzadálya. Az egész törvényhozáson ez a borzadály mint valami sötét, hitetlen, pogány hatalomnak jelentkezése fut végig; ettől akar minden szerződést, minden munka és birtokviszonyt óvni; vizsgálja a szerződéseket, nincs-e bennük lapangó uzsora; minden jövedelmet az osztó igazság mérlegébe tesz, s vizsgálja, jár-e a jövedelem az illetőnek s nem harácsolja-e más munkájának a gyümölcsét.

Mit ért el ez által a kánonjog? elérte a munkának a termelési eszközökkel való egyesítését, ami a munkaszervezésnek alfája és ómegája. Minden munkásnak legyen termelési eszköze és pedig a sajátja; ne álljon a munka az egyik oldalon termelési eszközök nélkül s a másikon a birtok munka nélkül; más szóval ne nézzen egymással farkasszemet az éhező fáradalom s a munkátlan bőséges jövedelem. Ez az állapot a sirbaszállt pogányságot jellemezte; a kereszténységnek ezt el kellett kerülni. Tényleg el is kerülte, s a munkának saját talajt, aranyos alapot biztosított. Már fönt említettem, hogy mindenki önmagának dolgozott, kivált az iparban. Itt a városi munkás alatt a céhmestert értjük,

akinek ugyan segédei és inasai vannak, s neki dolgoznak; de a segédekből nemsokára szinten mesterek lesznek s az intézmény biztosítja számukra azt, hogy amennyi munkatöbbletet végeztek a mesternek, azt majd nekik megint mások visszaszolgáltatják. A mester jövedelme tehát az ő munkájának termelése; ő nem vállalkozó, nem tőkés, s nem dolgozik tőkével, hanem közvetlenül rendelkezésére álló termelési eszközökkel. Munkafelosztás, gyárak, nagyban való termelés nem létezik. Nem termelnek rohamosan, nem dolgoznak lóhalálában, nem akarják egymást tönkretenni; hanem dolgoznak, hogy jó módban s mérsékeltén éljenek.

»Az egész termelés – írja Meyer R. – a mezőgazdaságban csakúgy mint az iparban kis üzletekre volt szétosztva. Csak a XV. században lép föl a bányákban s a külső kereskedelemben a nagyüzem s készíti a kapitalista korszaknak útját. Azoknak a városi kis üzemeknek mindenütt kéznél volt műhelyük, terméstananyaguk, szerszámuk, piacuk. A parasztnak nem volt ugyan teljes, tökéletes birtokjoga; de teljesen szabadon intézkedhetett a föld felhasználása iránt. Az árúnak teljes, egész értéke a mesteré volt, részben a nyers anyag s a szerszám elhasználása fejében, részben mint munkadíjja. Épen így volt a parasztnál. Ez az egész szervezet azon alapult, hogy a mester s a paraszt függetlenül rendelkezik a saját jószágában, s a kölcsöntőkének szerepe ki van zárva. A kamat akkor semmi más nem lett volna, mint a munkadíjból történt némi levonás; már pedig az ellenkezett a keresztény nézettel, hogy a munkadíj ne egészen a munkásé legyen, (v. m. 32. old.)

Modern nyelven ezt úgy mondják, hogy a *tőke* és a munka egyesítve van; A kánonjognak tehát sikerült az akkori viszonyok közt ezt a nagy föladatot megoldani; soha törvényhozás ilyesmit nem létesített. A XVI. és XVII. században végbement társadalmi bomlás még élesebb világításba helyezi a munkának letűnt aranykorszakát. Ezekben a századokban keletkezett ugyanis a vidéki népnek birtokából való kiűzetése által a vidéki proletariátus. A népességnek nagy része »szabad« lett, vagyis kihúzták

lábai alól a gyékényt, s földönfutó minőségében fölajánlotta a birtokosságnak az ő munkaerejét. Ez egy új szociális jelenség volt: a munkaerő árúvá lett, melyet a birtokosok vehettek s kizsákmányolhatták. Ilyen az újkor bérmunkása; a bérmunkás nem magának dolgozik, hanem másnak; ki-elégítésképen kap a munkáért bért. Éhez járult a munkafelosztás az iparos vállalatokban, mely a manufactur-korszakot s a későbbi gyáripárt jellemzi. A középkori iparos teljesen elkészített egy tárgyat; a manufacturában már nem egynek, hanem soknak kezén megy át a tárgy, míg elkészül; ezek a munkások nem egészet, de csupa részt dolgoznak. A »szabad«, de vagyontalan munkán s a munkafelosztáson alapszik a kapitalista termelés«, ebben mindnyájan megegyeznek. Azért a pogány rabszolga, a középkori munkás, s az újkori bérmunkás különálló történeti és nemzetgazdasági kategóriák; mindezek más és más nemzetgazdasági elemek. Nem arra kell itt nézni, hogy a rabszolga is, a céhmester és középkori paraszt, s a modern bérmunkás is valamennyien dolgoznak; de tekinteni kell a termelés alkatrészének kombinációját, amelyet az illető korszaknak történeti fejlődése jellemez. Az ókorban nincs tőke, nincs szabad munkás, nincs hitel; a középkorban van igazán szabad, önmagának dolgozó munkás, de szintén nincs tőke, nincs hitel, – kivéve a kereskedelmet, – az újkorban pedig Van tőke, van hitel egyrészt, másrészt vele szemben áll a munkás, kínok semmije sincs csak munkaereje; ezt a munkaerejét eladja napszámba, de nem magának, hanem másnak dolgozik. Ezeket a történeti kategóriákat élesen megvilágította Marx Károly s nézeteit részben mindnyájunknak alá kell írunk, melyek oda konkludálnak: tőke és bérmunkás az ó- és középkorban nem léteztek; ezek a kapitalista termelésnek hordozói s a történeti fejlődésnek kategóriái.

A kapitalista termelés ismeretlen a középkorban. A kapitalista ugyanis munkát vesz és nyers vagy némileg már földolgozott anyagot, hogy e kettőnek kombinációjából nagyobb értékeket teremtsen. A termelés nagyban történik; a munkást fizetni kell; az anyag s a gépek sokba

kerülnek; s az árúk nem készülhetnek el s nem értékesíthetők rögtön; éhez tehát pénz kell. A mai termelés belátatlan munkafolyamatok soraiból alakul; hogy e sorok ki ne fogyjanak s a vállalatok a még nem kész s csak készülőfélben levő árúkat egymásnak átszolgáltatassák, e végre az árúk értékét nagykésőn megkapják: ahoz tömérdek pénz kell; ezt az így s ebben a termelésben szereplő pénzt hívják tőkének. *A tőke csupas munkaeővel áll szemben.* Egyoldalón áll a tőke, a másikon a munka; tőke és munka tehát szét van szakítva; a munka nem magamagának dolgozik, hanem másnak, s azért hogy dolgozik bért kap. Az a körülmény, hogy a munka bért kap, nyitja meg a munka elnyomásának és kizsákmányoltatásának zsilipjeit. Ezek a zsilipek a kánonjogban le voltak eresztve; futott azért lent is, fönt is s közbe is a hézagokon sok víz, ha szabad ezt a képet használnom s a víz alatt a munka szerzeményét értenem; de ezt bajnak tekintették, s tömték a hézagokat s megtettek az ővintézkedéseket, hogy a gazdasági fejlődésnek árja fejük fölé ne nőjön s a zsilipeket el ne vigye. A kánonjog e törekvésének jellemzésére mondja Brúder: »A kánonjog igyekezett az általános munkakötelezettséget keresztülvinni s a munkanélküli jövedelmet az igazságos árak meghatározása által s a járadékok mindennemű alakjai ellen folytatott harcz által visszaszorítani.« (i. m. 141.) A munkátlan jövedelem legkiválóbb alakja a kamat volt; pénz hoz pénzt, saját munkánk nélkül. A pogány szellemű önzésnek terjedésével a kamaton lassan-lassan nem látták az igazságtalan szerzemény tolvajjegyét; ez a terjedő erkölcsi nézet kiverődött a birtokjogon s teremtett új viszonyokat; mindinkább növekedett a dologtalan jövedelmek száma; az a régi meggyőződés mely a jövedelmet mindig csak a munkához csatolta, kiveszett s általános lett a hit, hogy a jövedelem részint a munkának, részint a birtoknak jár, akár konkrét termelési eszköz legyen az, pl. föld, gyapjú, – akár pénz.

Ennek az új iránynak a veleje az az elv, hogy a pénz pénzt terem, vagyis kamatot hoz; s a középkor kánonjog tő-

elve, hogy a pénz pénztöbbletet v. i. kamatot nem hoz, »Nem lehet nagyobb ellentétet képzelnünk, mint azt, mely a klasszikus római jognak sa germán-kánonista jogperiodusnak gazdasági nézetei közt főáll. Ott ki van törülve a józan gazdaságnak az iniciáléja, *a munka*; a jövedelem kizárólag birtokból folyik; a birtok és munka-társítás nagyon laza; s a pillanatnyi előnyök s nyereségek szerint változtatható. Itt t. i. a kánonjogban, a birtok jogi korlátok közé van szorítva, s a munka mindenütt előtérben áll, a mely akkor a modern jövedelem három osztályát a járadékot, a bért, s a kamatot, egy személyre s egy kategória alatt összpontosította; minden jövedelem a munka jogos bére volt. Azután a kánonjog egy virágzó szövetkezeti életet tüntet föl, mindenütt társulással, szervezettekkel találkozunk a klasszikus kornak individualizmusával szemben.

A római nemzetgazdaságnak alaphangja a rideg, abszolút birtoklás, az a korlátlan uti et abuti; a kánonjog gazdaságában nincs az az abszolút, senkit tekintetbe nem vevő birtokjog, hanem a birtok s a gazdaság közössége, közérdeke, egymásba nyúlása van előtérbe állítva; van magánbirtok ingatlanokban, de megfelelő köteleességekkel, illetőleg munkákkal párosultan; azután van egy hűbér- s föld átszolgáltatási rendszere, mely közel áll a szocialista tézishoz, hogy a termelési eszközök mindenkinek díjtalanul rendelkezésére álljanak. (Bruder. Zeitschrift für Staatswissenschaft. Tübingen. Bl. 82.)

A középkor első századaiban vannak természetesen nagy földbirtokok; ezeket a birtokokat parcellázzák s a jobbágnak kiadják, aki azért terményekben szolgáltatásokat s munkát végez. A földesúr itt is dologtalan jövedelmet élvez; de szem előtt kell tartani, hogy a földesúr a jobbágyot védi, politikailag kormányozza, hogy tehát ez a szolgáltatás, mint főt említettem, adófizetésnek tekinthető: de hozzá kell vennünk azt is, amit Brüdertől az imént idéztem, hogy e szolgáltatás az akkori viszonyok közt a jobbágnak nem esett neheze; erre nézve mondja, hogy szinte szocialista világot éltek annyiban, amennyiben a

termelési eszközökért, a földért alig valamit szolgáltatnak, s így a munkáé volt minden.

De minél tovább haladunk a középkor vége felé, annál inkább vész a meggyőződés, hogy munka nélkül jövedelem ne legyen; a kánonjog nem győzi letartani elveinek korlátai közé a haladó gazdasági és üzleti világot; a dologtalan birtoklás mind több és több részt vesz magának a munka termeléséből; s amit sokáig leplezve s takargatva gyakorolt, t. i. a kamatszédést, azt később nyílt elv gyanánt állította föl.

Újra hangoztatom azt, hogy a kánonjog nem volt radikális; nem mondta ki, hogy csak a munka produktív; sz. Tamás sem tanította ezt, s hiába mondja Rietschl, hogy sz. Tamás kezét nyújt Marx Károlynak. Ez nem áll. A kánonjog csak azt mondta, hogy a pénz pénzt nem hozhat, de nem azt, hogy csak a munka produktív. Hivatkoznak a legrégebb kánonistákra, a szocializmus tézisének támogató-sára; hiába; a sz. atyák s a legrégebb kánonisták a munka termeléséről nem állítanak föl nemzetgazdasági tézist, hanem a túltengő önzés ellen a munka erkölcsi becsét hangoztatják. Természetesen csak úgy hangoztatják, hogy az ember azt a benyomást nyeri, hogy szerintük csakis a munka produktív; de ez csak erkölcsi érzés s nem nemzetgazdasági elv. Sz. Pál is egyre inti a híveket, hogy ne merüljenek az önzés s a szerzés vágy szívtelenségébe; hivatkozik saját példájára, mert ő is kezemunkája után él, s ezt ajánlja mindenkinek; de azért sem birtokközösséget nem hirdet, sem pedig a termelési eszközök produktivitását nem tagadja. Abból, amit a kánonjog megengedett, pl. a földjáradékból, lassankint kifejlődhetett a pénzgazdálkodás; mert a földjáradék elismerésében bennfoglaltatik az is, hogy a föld produktív; tehát nemcsak a munka, hanem a föld is produktív; ópen-úgy abban, hogy valaki saját munkája nélkül, másoknak keresetéből élhet; tehát hogy dolog és munkánélkül folyó jövedelmeket, ismer el a kánonjog. Könnyen kifejlődhetik oly gazdasági irány, melynél fogva a munka ismét háttérbe szorul s, a vagyon kizsákmányolhatja azt. Már pedig a

kánonisták azt mind megengedték s az általános nézetnek ad kifejezést De Lugo, mikor a járadékok ellen fölhozott nehézségre, mely szerint az, aki járadékokból él, másoknak veritékéből »*ex alieno sudore in otio sine proprio labore*« gazdagszik azt feleli, hogy azon nem kell megütközni, mert hiszen ezt az érvet föl lehet hozni egyáltalában minden olyan birtok ellen, legyen az ház vagy föld, melyet a birtokos bérbé ad, s a bérből él s hozzáteszi: »*usura ergo non est injusta ex his capitibus, sed quia accipitur plus quam datum est.*« (De justit et jure. D. XXVII. Sect. VI. n. 21.) A későbbi kánonistáknál tehát az az irány, hogy csakis munkából kell élni s a munkánélküli jövedelmeket lehetőleg vissza kell szorítani, már gyöngült, s gyöngült éjjen a gazdasági élet fejlődése folytán, mely a pénzgazdálkodás felé vette útját; náluk a radix peccatrix csak az uzsora, a kamat. De a kamattilalmat föntartani nem lehetett hathatósan, ha a termelési eszközök, első sorban a földbirtoka kellő elosztását nem szorgalmazták. A középkor első századaiban termelési eszközök elosztása úgy a hogy megvolt, mint fönt, említettem, később azonban ez az elosztás megszűnt s egyoldalúan föltorlódott, azzal természetesen fűtött s nagy mérveket öltött az »*ex alieno sudore in otio sive proprio labore*« való élet egész a kamattilalomnak teljes ignoralásáig.

»Ha a kánoni törvényhozás az ő célját, hogy munkánélkül jövedelme senkinek se legyen, elakarta érni, akkor a termelési eszközök birtok-maximumát kellett volna megállapítani, – mondja Meyer R. i. m. 48. old. – Mivel ezt nem tette, csődött mondott az egész törvényhozás belső ellentmondás folytán.« Mikor a nagy hűbérúr nemcsak politikai feje volt már a territóriumnak, hanem szószoros értelemben földesura annak az egész birtoknak; akkor tényleg megvolt vetve alapja a termelési eszközök helytelen fölosztásának s csak egyes gazdasági fejlődések vagy változások kellettek hozzá, hogy a praktikus szükségletek agyonüssék a munka régi jogigényeit. Á kánonjognak, ha tézisést, hogy munkánélkül jövedelmet senki se élvezzen, meg akarta valósítani, arra kellett volna súlyt fektetnie, hogy

senkinek se legyen több birtoka, mint a mennyi szükséges munkaerejének befektetésére; s méltán kellett volna ezt követelnie, mert különben a birtok jövedelmez s aki pénzt földbirtokba fekteti s a földbirtokot árendába kiadja, annak tényleg a pénze munka nélkül, ha nem is közvetlenül kamat alakjában, de közvetve haszonbér vagy járadék alakjában pénzt hoz. A kánonisták megengedték a bérletet s a járadékot, de tiltották s perhoreskálták a kamatot. Ezt az eljárást sokan nem értik s hibáztatják, mondván: minek tiltják a kamatot, mikor nem tiltják a birtokszerzést, föld vásárlást? ha pénzemen földet vehetek s azt kiadhatom bérbé, akkor pénzemért közvetlenül is kamatot követelhetek?

A kánonjog tehát nem fogta meg a dolgot gyökerénél: a méregvirágot s gyümölcsöt, a kamatot egyre verte a termelés fájáról, de a birtokviszonyok rendezésére ki nem terjedett s bizonyos fönnálló, jogi formákat meg nem változtatott, melyeknek azután tényleg az volt a következménye hogy a pénz munka nélkül mégis csak jövedelmezett. Igaz hogy a kánonjog a kamatot jogformailag el nem ismerte, de hisz az nem baj; az üzleti világ a formával úgy sem törődik sokat, hogyha csak érdekeit tényleg érvényesíti.

Ezeknek a látszólagos ellentmondásoknak a magyarázata az, hogy a kánonjog nem mondta ki abszolút, jogérvényes elvnek azt, hogy egyáltalán nem ismer el semminemű munkánélküli jövedelmet. Ezt nem tette; ezt az elvet inkább csak irányítónak nézte, melyhez iparkodni kell az életet fölemelni; de tabula rasát a világból az elv érvényesítésének kedvéért nem csinált. így történt, hogy a kánonjog az akkori politikai s gazdasági állapotok közt a termelési eszközöket a munkával társította; tényleg nagy és sok boldogságot teremtett meg a földön; de mihely a római jog ismét beszivárogni kezdett a ker. jognézetekbe, s a politikai s gazdasági világ megmozdult, akkor a nagynehezen letartott és gyakran csak formailag leplezett ellenkezések s ellentmondások s következetlenségek is előléptek s a kánonjog teremtette állapotoknak tarthatatlanságát kinyilvánították.

Hogy tehát a kánonjognak sikerült a termelési esz-

közöknek társítását a munkával megvalósítani, azt nemcsak a kamattilalomnak, hanem a századokon át lekött, szerencsés birtokelosztásnak kell köszönni. Azokban a szerencsés körülményekben a kánonjog mindent megtett a munkának olyatén érvényesítésére és kiemelésére, amelyet a történelemnek egyetlen egy korszaka sem mutathat föl. Mint töri át a gazdasági fejlődés a munka jogának bátyáit s a kánonjog korlátait, azt a következő cikkben fogom kifejezni. Itt azt is világosabban fogjuk látni, hogy a kánonjog főtörekvése volt: a munkát a termelési eszközökhöz fűzni s e kettőt szét nem szakítani.

A k á n o n j o g m u n k a v é d e l m é n e k h a n y a t l á s a .

Míg a termelési eszközök s a munka együtt vannak egy kézben, minden jól megy; de mihelyt e kettő szótválík s külön birtokosok kezébe jut, kezdenek érvényesülni a nemzetgazdasági elvek. A kánonjognak is kutatnia s kérdeznie kellett: *minél van produktív képessége? csal- a munkánál?* vagy a *termelési eszközöknek is?* s hogyan kell ezt a kettőt kombinálni s a termelést köztük fölosztani?

A kánonjog szerint produktív a munka; de produktív a termelési eszköz is; azonban improduktív a pénz. A pénz nem tőke; pecunia pecuniam non parit; a kamat tilos, s ez a tétele képezi nemzetgazdaságának legfontosabb s legkihathatóbb elvét. A kánonjognak legnagyobb gondja az uzsora; a pénz egyre érvényesülni akar; a kánonjog pedig üldözi ez alattomos s folyton növekvő hatalmat. A mennyiben érvényesülni kezd a pénz, annyiban nyomja a munkát s elharácsol többet-kevesebbet termékeiből; a kánonjog mindenütt ott van s vizsgálja a jogi formákat s gazdasági munkakombinációkat s ügyel arra, hogy a pénz mint ilyen, pénzt ne hozzon, v. i. hogy ne kamatozzék. De ha nem kamatozhatott, keresett magának más jogos formákat, melyekben megtűrték, de amely formák valóban a trójai lónak régi meséjét valósították meg a kánoni törvénykezés

várában, mert formalitások alatt tényleg a pénz produktivitását érvényesítették.

Érdekes a gazdasági fejlődésnek e menetét figyelemmel kísérni, s emellett a kánonjog párhuzamosan haladó törekvéseit is megvilágítani; ki fog abból tűnni, hogy a *kánonjog a termelést egészen a munkához akarta kötni s a pénzt is a konkrét termelésbe akarta lefogni; a pénzt mint hypostatált értéket produktívna el nem ismerte*. Tekintsük már most azt a sakkjátékot, melyet a kánonjog e törekvéseivel szemben a pénz folytat.

Á világának főbaja mindig az volt, hogy az egyiknek többje van mint a másiknak, s mikor aztán kombinálódik a birtok birtokkal, vagy a munka munkával, vagy a birtok a munkával, az egyik fél többet foglal le maga számára, mint amennyi neki jár. A középkorban is nagy földbirtokok vannak egyesek kezében, kik azokat kellőleg művelni nem bírják; de eladásra senki sem gondol közülök; inkább átadják a birtokrészeket a jobbágnak, akik azokat munkálják s terményeikből juttatnak a földesúrnak. A földesúr tehát a tulajdonosa a földnek s ezért joga van másnak keresményében részesülni. A jobbágy eszerint egy történeti kategória a középkorban, s ép ilyen kategória a bérmunkás az újkorban. Akkor nem állt a munkás a pénzzel szemben, hanem az eladhatatlan birtokkal szemben, s annak a konkrét termelésnek hányadát szolgáltatatta át a földesúrnak; dolgozott, munkálta a földet; ha a föld nem hozott semmit, ha jégeső elverte, ha szárazság volt, a földesúr sem kapott semmit; ha a jobbágnak volt, az úr is kapott. A termelés és szolgáltatás mindig a konkrét munkához s termelési eszközökhöz volt kötve. Ha a gazda manapság fölvesz kétezer forintot s azt földjeibe fekteti, de a jég a termést elveri, bizony egyaránt köteles a kamatot fizetni, mert a pénzt mint elvont értéket tekintik, melynek a maga része mindig kijár, a termeléstől s annak esélyeitől egészen eltekintve. A kánonjog a pénzt mint elvont, abszolút érték megtestesülést nem ismerte, jogosultságát tagadta s azért a tőke fogalmát a kánonjog nélkülözi. Ezt jól kell szem

előtt tartani, mert a pénz improduktivitása a kánoni nemzetgazdaságnak tengelye és sarkcsillaga, s eszerint igazodott minden üzletnek megítélésében. Az emphiteusisben, melyről épp most szólok, a földesúr szintén »ex alieno sudore vivit«; de nem a pénz, hanem a termőföld után; a termőföldhöz van kötve az ő sorsa is s nem a hazátlan s levegőben uralkodó absztrakt értékhez, a pénzhez. Neki csak akkor van, ha a jobbágnak is van; az ő jóléte lépést tart a jobbágy jólétével, s ez képezi alapját annak. Hogyan kellene e minta szerint rendezni a kamatot, ha valaki elfogadja a pénznek produktivitasát? mindenesetre úgy, hogy a konkrét termeléshez fűzzük a kamat hányadát; annyit kapjon, amennyi a konkrét termelés után, melybe be van fektetve, jár; de most nincs úgy, hanem a pénz egy szuverén, független hatalom, mely a konkrét termelésre nincs tekintettel.

A kánonjog a pénzt mint értéket el nem fogadta; csak azt a konkrét dolgot nézte, melyet a pénzen vettek.

De a pénz nem nyugodott. Itt-ott fölgyülemlett; mit tegyenek vele? Kamatra nem adhatják; kitaláltak mást. Az emphiteusisben a földesúrnak joga volt a termények bizonyos részéhez; mert a föld az övé; de hát nem lehet-e ezt a jogot a föld bizonyos terményeire pénzen is megvenni? azt mondták lehet; valaki tehát átszolgáltathatott másnak 50 tallért, hogy évenként a termésnek meghatározott s arányos hányadát nyerje; ez a *census*, a *járadék*. A pénzt be lehetett tehát fektetni; de nem mint hypothókat; hanem a pénzen lehetett a dolgot valamiképp, bizonyos részben megvenni; a kánonjog szerint a *census* valamiféle birtokrészvétel, melyről sok és nagy disputa támadt. De a főgondolat a censusban is az, hogy valamiképp megveszem magát a dolgot; következésképp, ha terem rajta valami, a hányad arányában kapok belőle; ha pedig nem terem, nem kapok semmit. így tényleg a pénz megint le van kötve a termeléshez; a pénz eltűnik s mint érték nem szerepel; csak a tárgy szerepel; a pénznek külön funkciója, külön termékenységé nincs.

Ezt a főgondolatot kellett mindenütt megóvni s a kánoni jog vigyáz arra, hogy a pénz valamiképp ne függetleníse magát. V. Márton pápa azt határozta, hogy a járadék arányos legyen, azután hogy a járadékban tényleg valami konkrét termőtárgyat vegyünk meg, természetesen a disputált részletes vétel alakjában. A dolog maga, az a ház vagy föld, melyből a járadékot húzom, valamiképp enyém legyen; mert ha enyém, nekem termel. A doktorok aggályai, a kánonjog klauzulái ezt célozták: összekötni a produkció eszközeit, a konkrét tárgyat minden nyereséggel, hogy ne legyen nyereség máshonnan, mint a konkrét termelésből.

Világosan mutatja az összeköttetést az a körülmény, hogy, ha nincs termés, nincs járadék, vagy ha a ház bedől, vége a járadéknak; mert akkor valamiképp vége van magának a termelő tárgynak, tehát a birtokjognak is, amilyen a járadékjog.

Manapság a hitelező nem törődik azzal, vájjon van-e, nincs-e termés; neki kamat jár minden esetben; a pénz önálló, független termő-érték; a kánonjogban nem úgy van; hanem a pénz reprezentál valami konkrét tárgyat s önmagában nincs produktivitása. A pénz eltűnik; az az ötven tallér mint érték megszűnik s helyébe lép az én konkrét jogom, ennek a konkrét tárgynak gyümölcs-hányadára

Nagyobb lett a baj, mikor már nem terményekben, hanem pénzben vették ki a járadékot; még nagyobb lett, mikor a terméstől függetlenül meghatározták, hogy akármilyen termés lesz, mindig ötven tallér után ötöt adjanak. A kanonisták distinguáltak s fikciók által könnyű volt a dolgot nyélbe ütni. Mert hiszen én a terményt mindjárt eladhatom a termelőnek s nem is veszem ki keresztekben, de kapok érte pénzt. Épp úgy lemondhatok egy évnek bőséges termésének nagyobb jutalékáról s egy átlagot tűzhetek ki magamnak minden évre. Szokásba jött azután a járadékjogot eladni s még inkább nőtt a veszedelem, mikor járadékot lehetett venni nemcsak termő, jövedelmező dologra, hanem terméketlenre vagy éppen másnak személyére; ott a dolog

termékenysége tehát már kiesett s az utóbbi esetben meg a tárgy maga hiányzott; nem találunk itt mást, mint *egyik oldalon a munkát, a másikon a pénzt*. Azért nem csodálkozhatunk, hogy a kánonisták aggódva nézik a pénznek üzelmeit; a régiek ellenzik a járadékot, s ezek a legradikálisabbak, a későbbiek is irtóznak a járadékokkal üzőtt kereskedéstől; nem értik, hogy mint lehet ezt »sine fraude et usura« gyakorolni. (Endemanii, Studien in der romanisch-kanonistischen Wirthschafts- u. Rechtslehre. 1883. II. 124. 1.) Folyton óvták a feleket attól, hogy ne legyen aránytalanság a vételár s a járadék közt. Törték a fejüket, hogy mit is veszünk tulajdonkép a járadékvételben? vajjon a járadékot magát-e? de hisz az nyilvános uzsora volna; vagy a jogot vesszük magára a járadékra? ebben megnyugodtak; jóllehet érezniök kellett, hogy ez által a pénz fölszabadul a konkrét termelés korlátaiból.

Daczára az óvadékoknak és klauzuláknak a census különböző válfajainál még jobban kitűnt, hogy azok *merő pénz üzletek*. Mily könnyű ugyanis a censusrol az átmenet a kamatra, hogy pl. 100 forintnak egyszerű átadása által, kössek ki magamnak évenként ötöt, ahelyett hogy a földnek vagy más tárgynak valamelyes konkrét rész megvételeére fordítsam; mikor ez úgyis csak formalitás. Vagy meg kell maradni szorosan a konkrét termelés talaján, vagy meghúzzák a halálharangot a kánonjogi nemzetgazdaságnak, mely a termelést a munkához akarja fűzni, hogy övé legyen s ne másé.

Azért az emphiteusisnél kellett volna szorosan megmaradni; a birtokot nem lett volna szabad eladni, s a termelési eszközök fölosztását a pénz közbelépése nélkül szabályozni. De lehetett-e azt megtenni? ezt radikálisan csak az végezheti, aki kimondja, hogy csak a munka produktív; azt a kánonjog soha sem tette, sőt nézete szerint a termelési eszközök is produktívek. Azért az egyház ragaszkodott is az emphiteusishez s a censust elismerte: maga is rengeteg földbirtokkal bírt s a pénzbefektetésnek megengedett módjait, a censust szorgalmasan üzte. Mi lett ennek ered-

ménye? az, hogy a pénz egyre fölhalmozódott, lassan ugyan, de folyton.

A fölhalmozott pénz eszerint mindenfelé befektetést keresett, részt akart venni a produkcióban; hogy pedig ezt tehesse, megkerülni s megtörni igyekezett azokat a sémákat és formákat, melyek hatalmát korlátozták.

A pénz e terjeszkedésének történetét látni az »intere-
ressé« fogalmának fejlődésében is. A kölcsönadott pénzért szabad volt »id. quod interest«, venni; vagyis szabad volt annak a kárnak megtérítését követelni, melyet valaki az által, hogy pénzt kölcsönadta, szenvedett. Kárt senki sem volt köteles szenvedni pénzének odakölcsönzése miatt; de nem is volt mindig kára a kölcsönadónak; az »interesse« tehát a kölcsönben csak accidentális; néha van, néha nincs. Kezdetben csak a visszafizetés késedelméből, a »mora«-ból származó kárvallás volt megtérítendő; később meg már nemcsak a dammum emergent, hanem a lucrum cessans-t is belevonták. Az orthodox kánonisták körömszakadtáig védekeznek a lucrum cessans bevonása ellen, s méltán, mert hisz ez valóságos nyereség, melyet magából a merő pénzkölcsönből húzunk. Kiváló kánonisták, milyen IV. Incze pápa, utat törnek az idegen nézetnek s a kánonjog lassankint kezdi elismerni a lucrum-cessans jogcímét. Természetesen kezdetben sok a huzavona a definíció körül, hogy hát mi voltakép a lucrum cessans, s számtalan klauzulával ereszkednek a jogcím elismerésébe. Csak ha »verum, justum, propinquum est interessé luci cessantis«, akkor szabad e jogcímen valamit követelni. A hitelezőnek ki kellett mutatni, hogy valóban elszalasztott a kölcsön miatt s épp a kölcsön miatt egy alkalmat jó üzletnek megkötésére. Ennek a körülménynek nehéz bizonyítása végül azon kérdés elé állította, a kánonistákat: an licitum sit pacisci de lucro cessante? megegyezhettek-e a felek bizonyos összegben, melyet az adós fizessen a lucrum cessans fejében? követelhetett-e a hitelező valamit és pedig *ex pacto* és nem *ex mora*? A hitelező tehát itt százalékokban meghatározott jóvátételt, kártalanítást keres, melyet az adós éven-

ként nyújtson neki. Ez ellen természetesen sok kánonista fölszólt; a pecunia pecuniam parere nequit elve s a sz. írás kánonista magyarázata ez új térfoglalás ellen volt. Jól mondja Endemann (i. m. II, 285. 1.): »Félreismerhetlenül azon kérdés előtt állt itt a kánonjogt vajjon a hitelt meg lehet-e fizetni; jóllehet a kánonisták ezt a kérdést nem vehették föl ily meztelenül, hanem oly formán: vajjon a hitelező a hitelért követelhet-e valami kiegyenlítést, elszalasztott nyereségeinek fejében: tényleg nem disputáltak másról mint arról, vajjon a hitelért jár-e valami.« Azor, jeles moralista már azt kezdte pengetni, amit manapság Ballerini állít, hogy igenis a kölcsönért magáért nem szabad kárpótlast elfogadni, mert a kölcsön ingyenes; de hisz lehet a dolgon segíteni olyformán, hogy nem kölcsönbe adjuk pénzünket, hanem más szerződést kötünk, melynek értelmében azért a szolgálatért, melyet teszünk, mikor másnak pénzt kölcsönzünk, követelünk valamit; ez már nem kölcsön lesz, hanem új szerződés! Íme hová lyukadt ki a kölcsön ingyevalósága. Ha valaki ezzel azt akarja mondani, hogy ezt a jogi formalizmust az uzoratilalom nem ismerte volna s az csak Azor korának a találmánya, frivol és nevetséges játékot üz; hiszen ezt a bölcseséget mindig lehetett volna elsűtni az uzoratilalom ellen, egyszerűen odamondogatva: ön nem akarok kölcsönbe adni pénzt, mikor kamatot kérek, hanem más szerződést kötök. Ép ez a szerződés s mindenféle szerződés tilos volt, melyben pecunia pecuniam parit. Az Azor-féle felfogás csak akkor állhat meg, ha valaki a történeti fejlődés alapján kimutatja, hogy a kamatozó szerződés a pénz körül előbb nem volt még helyén, hanem kifejtett a nemzetgazdasági élet új elemeinek feltüntével. Más szóval, ki kell mutatni, hogy a pénz tőke lett, – hogy a pénz produktív lett.

Egy más érdekes manipuláció is vet fényt a fészkelődő pénz üzelmeire. A kölcsönzőnek szabad volt pénzét kezessel biztosítani a kárvallás ellen; az adós tehát kezest állított önmagáért; ennek a kezesnek szabad volt az adóstól a kezességért valami bonifikációt kapnia; már most erre

azt mondták, ha a kezesnek szabad a jótállásért valamit nyernie, töröljük el a kezest s háritsuk át a veszedelmet egészen a hitelezőre, de adjuk meg a hitelezőnek az eltörült kezesnek a díjját. így jut a hitelező jótállás hiányában ismét valami értékhez a kölcsönadott pénzüsszegezen fölül. Látnivaló ebből is, hogy a dolog tényleg odakerült, hogy a kikölcsönzött pénzért lehetett kamatot venni.

A kánonjog megmaradt elve mellett: a pénzkölcsönért nem volt szabad pénzt venni; az élet pedig talált kibúvókat; más jogcímeket fizettetett. De fizettetett. A kánonjog nagy erőfeszítéssel iparkodott a termelést s a pénzt teljesen a munkához lekötöni, de az élet folyton talált új meg új formákat, melyekben a pénz mint absztrakt érték kezdett érvényesülni. Ez a tünet észlelhető a pénzbefektetések más neménél is, melyet szocietasznak hívtak. Az egyik pénzt adott a vállalatra, a másik munkát; ez volt tehát a vállalkozó. A glossátorok pénzellenes radikalizmusa leginkább abból tűnik ki, hogy voltak, akik azt állították, hogy a vállalat beszüntetésénél mindent két egyenlő részre kell osztani, tekintet nélkül arra, hogy a másik fél pénzt nem fektetett a vállalatba, hanem csak munkát. Mások azonban azt tanították, hogy a pénz a befektetőé; ha elvész, neki vész el; mert az nem kölcsön s a pénz birtoklása nem megy át a vállalkozóra. Ha a vállalat hasznot hoz, kiveheti egész pénzét s a haszon megfelelő részét.

Lehetett eszerint a pénzt a munkával kombinálni; az egyik fél pénzt, a másik munkát adott. Erre valók volnának azon termelési egyesületek (Produktív-Association), melyekben a munkások nem kapnának bért, hanem a nyereség bizonyos részét. Devas is figyelmeztet, hogy a katolikusok, ha a kamatot jogosnak el nem ismerik, az ily részvénytársaságokban kombinálhatnak pénzüket mások munkájával.

De ha a pénz ebbe a számszerint meghatározott vállalatba van tényleg fektetve: szabad-e akkor magát minden esetre biztosítani, vagyis akár bukik a vállalat akár nem, úgy eligazítani a maga chance-ait, hogy csak nyeresége

lehet? Ha ezt szabad tennie s módjában áll, akkor már nem a konkrét termelésből venné esetleges nyereségét. Erre azt mondták, hogy a pénzbefektető biztosíthatja magát s pénzét esetleges károsulás ellen magánál a vállalatnál; hiszen biztosítani szabad. Eszerint a pénzbefektető kiköthette magának, hogy ha törik ha szakad, ő a pénzével s a biztosított többlettel vonul ki a vállalatból. Azonban azt érezték, hogy ha a tőkepénz visszatérítése minden eshetőség ellen biztosítva van, akkor nincs különbség a szocietász s a kölcsön közt. Vájjon kamatot fizetnek-e vagy dividendát, az, a befektetett pénz biztosítása mellett, nem esik latba. Lessius itt külön biztosítási szerződést vesz föl, mely a szocietázon kívül áll fön. Ez csak formalitás. A tény pedig az, hogy azon esetben, ha a szocietász alapján állunk, az oly pénzbefektetés után járó hasznot, mely bukásban csakúgy mint virágzásban soha sem hoz veszedelmet a pénzre, uzsorásnak kell itélnünk. Így ítélte V. Sixtus is; »statuimus, hujusmodi contractus, conventiones et pactiones usurarias et illicitas posthac censeri debere, atque in posterum non licere eis, qui pecunias vei animalia vei alias res in societatem tradent, de certo lucro, ut praeferatur, percipiendo inter se pacisci et concordare.« (Idézi Endemann, Die nationalökon. Grundsätze. 49. 1.)

A főgondolat a kánonjogban tehát ez: a pénz mint pénz nem hoz gyümölcsöt. Csak a konkrét termelési eszközök s a munka gyümölcsöznek; ha pénzen nyerni akarunk, akkor a pénzünket, mely a mienk marad, a mi rizikónkra másnak munkájával kombinálhatjuk, s így nyerhetünk vagy veszíthetünk; de ilyenkor az a nyereség nem a pénzért jár; nem a befektetett pénz átadásának díjja; hanem a pénzen veszünk valamit, ez a valamiféle termelési eszköz másnak munkájával együtt gyümölcsöz. Az érték hordozója mindig a konkrét tárgy; elvont érték, mely in concreto semmibe sem fektetik, tehát a pénz mint tőke nem létezik. Az érték önmagában, mint hitel, a kánonjog szerint nem termelési eszköz; ezt az okoskodást a kánonjog nem fogadta el; mert hiszen abból, hogy nem boldogulnak nél-

küle, nem következik, hogy termelési produktív tényező. A kánonjog uralma alatt is elmondhatták sokan, hogy pénz nélkül nem boldogulnak; de azért a kölcsönért kamatot kérni nem volt szabad.

A termelés biztosítása a munka részére, ez az irány következetesen van mindenütt keresztülvezetve elvben, de a praxis irgalmatlanul szaggatja az elvnek gátjait. A szocietász mindenféle kombinációi egyre vétkeznek az elv ellen. A *contractus trinus* nemcsak a befizetett összeget biztosította, hanem kikötött, meghatározott biztos nyereséget a pénz részére egy bizonytalan *dividenda* helyett. Tulajdonkép három szerződésből állt; az első a szocietász volt, társaságba álltak a pénz és a munka; a második biztosítási szerződés volt »*capitale fore salvum*«; a harmadik olyforma szerződés volt, melynél fogva a pénzbefektető bizonytalan nyereségi részlet helyett, meghatározott százalékot kötött ki magának. A *contractus trinus*ban a kamat jellege világosan és félreérthetlenül lép föl; mert a befektető bizonyos százalékot kap a termelésből függetlenül; a pénz sorsa eszerint már el van szakítva a konkrét termelés talajától; neki magában véve jár kamat. Mihelyt a *contractus trinus* szokásba jött, sok *disputa* keletkezett; meg is kérdezték a hírneves Thomas de Vio-t, Cajetánt, hogy mit tartsanak róla. Sokan azt gondolták, hogy ez a pénzület uzsorás azon esetben, ha a három szerződést egyszerre kötjük meg, s nem uzsorás, ha egymás után. Eck, doktor Bolognában disputált e tárgyról s kérdést intézett a Sorbonne-hoz; de onnan csak Johannes Major felelt; Eck védte a *kontraktusz trinuszt*, Navarrus szintén; hanem a jeles Sotus uzsorásnak nyilatkoztatta ki az efféle üzleteket. Később Molina, Lessius is pártjukat fogta. XIV. Benedek Encyclicája nem nyilatkozik a *contractus trinus*ról. Az ellentétes vélemény hatalmasan megállja helyét az elvi alapon s kimutatja, hogy a *kontraktus trinus* formalításokba bujtatott kamatozó kölcsön. Az ilyen szerződések tényleg átszakították az uzsoratilalom gátjait; az »*id, quod interest*« valóságos kamattá nötte ki magát; a pénz a kölcsönben önmagáért, tekintet

nélkül a konkrét termelésre, melybe befektetett s annak esélyeire díjat követelt, ez a díj a kamat, Az interesse közt, melyet a kölcsönadott összegnek bizonyos százalékaiban kifejezünk s már előre meghatározunk s a kamat közt semminemű különbség nincs; az állítólagos *kártérítés*, – mert ez az interesse, – tényleg a *pénznek ára*, a kölcsönzés díja, másszóval *kamat*.

Így értünk el a pénzgazdálkodáshoz s ezzel a tőkének korszakához. El lett ismervé, hogy a termelésre adott pénz pénzt hoz a hitelezőnek, ez a termelési hitel (productions-credit). Legrégibb alakja ennek a gyümölcsöző hitelnek a váltó, mely kivált a keresztes háborúk idejében lendült föl; de tulajdonképen a járadékvétel megengedésében csempészték azt be a keresztény társadalomba. A járadékban el van ismervé a termelési eszközöknek produktivitása; a pénz terjengni kezd a munka rovására; az óvintézkedések nem bírják megfékezni hatalmát és végzetes fejlődését. Az interessé örve alatt új veszedelem hárul a munkára s oly gátszakadás áll be az uzoratilalom paragrafusaiában, hogy azontúl szabadon hömpölyög s nő vízözönné a pénzgazdálkodás, a tőke. Jellemzők Endemann szavai (i. m. II. 314. 1.): »egy helyen sem ütöttek oly rést az uzoradogma rendíthetlen falaiba, mint az interesseről szóló tannak révén. A járadékszerződésnek fejlődése is szakított gátat, de ez a gátszakadás nem volt oly széles s oly mély, mint ez, mely minden üzletre kiható s közvetlenül szívéen találta az uzoratilalmat, mert a kamatozó kölcsönt hozta be. Ezek után a fejlemények után nyíltan fölléphetett Salmasius, azt vitatván, hogy az usura s az interessé, – a »pecuniam dare ad interesse« és »dare mutuum cum usuris« egy és ugyanaz a dolog.«

A tőke kifejlődésének e hosszú és csavargó útjain áttekintve konstatáljuk, hogy a kánonjog alapján a kölcsön díjazását v. i. a kamatot eltiltani nem lehet; úgy értjük ezt, hogy azokon az alapokon, azokból az elvekből előbbutóbb kifejlődik a pénzgazdálkodás. A kánonjog szerint ugyanis nemcsak a munka produktív, hanem a termelési eszközök is, ezek közt első sorban a föld. A föld s a ter-

melősi eszközök pedig fölgylemlenek egy kézben; ezeket venni s eladni lehet; a pénz megszerezheti azokat s dolog s munka nélkül elvez jövedelmeket. A pénz kombinálható mások munkájával s ismét munka nélkül másnak keresetéből él. Íme mindenütt a dologtalan jövedelem üti föl a fejét. S ezt a dologtalan jövedelmet föntarthaták azon elvnek alapján, hogy nemcsak a munka produktív, hanem a termelési eszközök is. A pénz ezt az elvet okvetlenül ki fogja zsákmányolni s meg is tette, mert tőkévé lett. Minél inkább szaporodik a pénz, annál inkább hatalmába fogja keríteni a termelést, s ha meglesznek a termelésnek külső föltételei, akkor uralmát rohamosan terjesztheti. Ezek a körülmények tényleg beálltak: a manufaktúr, a nagyipar, a kereskedelmi vállalatok a termelésnek lendületet adtak s azt egészen a pénz foglalta le a maga számára. Ha a kánonjog kimondja, hogy csak a munka produktív, akkor dologtalan jövedelem nem létezett volna; de akkor több földnek, több termelési eszköznek egy kézben való föltorlódása, mint amennyit munkájával termékenyíthet az ember, fölösleges és tárgyitalan lett volna. Mit lehetett volna tehát tenni? vagy azt, hogy úgy osztják föl a földet s a termelési eszközöket, hogy mindenkinek csak annyija legyen, amennyit művelhet, illetőleg földolgozhat; ez az egyik expediens; vagy azt kellett volna tenni, hogy senkinek sem legyen magánbirtoka a termelési eszközökben. Valljuk be, hogy mindkét mód lehetetlen és utópikus; az első, mely a termelési eszközöknek egyenlő vagy a munkával arányos fölosztását javalja, az egész történeti világot földülta volna s egy mechanikus és erőszakos földarabolással akarta volna a munka organizmusát biztosítani. A kánonisták sokkal józanabbak voltak, semhogy falnak menjenek és pedig a történeti tények által nyújtott adatok és alakulások falának. A második mód, mely a világot a pénzgazdálkodás átkából lett volna hivatva megóvni, nem mond kevesebbet mint azt, hogy csak a munka produktív s a termelési eszközök nem produktívek. Azonban láttuk már, hogy ez nem volt a kánonjog elve; következőleg erre a megoldási módra

senki sem gondolhatott. Hiába mondja a protestáns teológiai tanár, Rietschl, egyik rectoratusi beszédeben, hogy sz. Tamás a szociáldemokráciának atyja; a szociáldemokráciának főelve az, hogy csak a munka produktív; sz. Tamásnak pedig ez nem elve.

A kánonjog nemzetgazdasági irányát nem ily tüzetesen kimondott elvvel kell jellemeznünk, hanem inkább azzal a törekvéssel, hogy a pénzt mindenütt a konkrét termelésbe akarta lekötni s ez által célba vette a kis ember boldogulását. A munka érvényesüljön; ez volt a kánonjog tendenciája; de azért azt nem mondta, hogy csak a munkának jár nyereség; ezt a tendenciáját százados harcokban érvényesítette, sok kis embernek a boldogulását biztosította; de tönkrement a benne lappangó ellentmondásnak szirtjén. Ha a munkátlanság is érvényesülhet s nemcsak a munka, akkor beállhatnak a viszonyok, mikor a munkátlanság lenyűgözheti a munkát, a mi mégis történt.

A k á n o n j o g k a m a t t i l a l m a .

A munkátlanság érvényesült a munka rovására a pénzgazdálkodás által, s mivel így érvényesült, azért fáj a világ feje. A kánonjog a pénzgazdálkodást betartotta s fejlődését hosszú időn át megakadályozta hírneves tésise által, mely szerint a pénz nem tőke, a pénz nem terem és nem termel. E tézisnek praktikus alkalmazása az uzoratilalomban talált kifejezést.

A kánonjog a kamatot tiltja; a kölcsönadott pénzért több pénzt követelni, a kölcsönzésért díjat, bért kérni nem szabad. A kánon jog nem ismer különbséget kamat és uzora közt; minden kamat uzora. Sz. Tamás épúgy definiálja az uzorát, mint Smith A. és az egész klasszikus nemzetgazdaság a kamatot: »pretium usus (pecuniae), quod usura dicitur.« (2. 2. 9. 78. a. t.) »Secundum se illicitum est pro usu pecuniae mutuatae accipere pretium, quod usura dicitur.«
Ismét: »pecunia non potest vendi pro pecunia ampliori quam sit quantitas pecuniae mutuatae, quae restituenda

est.« (a. 2.) A különböztetést kamat és uzsora közt egyáltalában nem ismerték. Az interesse, a római »id, quod interest«, ezt a szót a római jog s a kánonjog is ismeri; de a régi interessé nem kamat, hanem esetleges kártérítés, melyet az adós fizet a hitelezőnek azon esetben, ha a kölcsön miatt kárt vall a hitelező. A kamat, százalék, interessé, abban a modern értelemben, melyben most használjuk, csak a renaissance korában jött használatba. Az új nemzetgazdasági elemek közt ugyanis a kamat, mint új kategória lép föl; a kamat tisztességes, erkölcsi és jogi elemet jelent; míg az usura, az uzsora mindig rász jelentésű. Azóta különböztünk a »Zins u. Wucher«, kamat és uzsora, procentum et usura közt, úgy hogy manapság az uzsora alatt mindenki igazságtalan zsarolást, a kamat alatt pedig tisztességes szerzést gondol. De jöllehet a szó meg a kategória is tisztességes; a definíciója teljesen összevág a kánonjog usurájának meghatározásával. Mert mi az usura? est pretium usus pecuniae; s mi a kamat? a pénz használatának ára; a használatért fizetett díj. Ezt a használatot fejezte ki a latin szó usura, mely az usustól származik; tehát az usurát használati díjnak fordíthatnók. Tényleg a kamat a kölcsönadott pénznek használati díja; akárcsak bérbe adnók a pénzt, mint ahogy bérbe adjuk a földet, a házat; de azért az árendát, a házbért senkisémm mondta usurának; az usura csak pénzber.

A római jog törvényesnek ismerte el az usurát; a Caesarok alatt is voltak »usurae licitae et legitimae«; a fiscus kamatra adta ki pénzeit, ut pariant usuras, hogy kamatozzanak; de azért a római jogászok öntudatában az a fölfogás élt, hogy a pénz természeténél fogva meddő, pecunia est sterilis; hogy a pénznek nincs termése, fructusa; hogy a kamat csak a positiv jog eredménye: »usura non natura pervenit, sed jure percipitur.« Ha az objektív rendet vették jogi fikciók és belemagyarázások nélkül, akkor a pénz nem szülhet pénzt; ha pedig mégis hoz kamatot, »hoc ex jure percipitur.« A római jog az üzletvilággal szemben nem ismeri a kamatszedésnek más alapját, mint a

kódex pozitív rendeletét. Endemann dicséri a római jogászok fölfogását, mint akik sokkal előbbre voltak a kánonistáknál a nemzetgazdaság elemeinek, a pénznek és Intelnek föllértésében és méltatásában; azonban ez a dicséret rendkívül alaptalan, mert a római hitel a kereskedéstől eltekintve, nem produktív hitel volt átlag, nem termelésbe volt fektetve s következőleg a legalávalóbb zsarolás, a társadalmat aláadó foenus alakjában jelentkezett, mint ahogy azt az I. fejezetben kimutattam; azért a foenus s az usura méltán a római jognak föltja s a jogászok is csak a praktikus szükségletek kielégítésében kereshettek méntséget. Sz. Tamás is úgy fogja föl álláspontjukat: »usuras lex human a concessit ... ne impedirentur utilitates multorum.« A római jog tehát ráadta a fejét s időnként megengedte a kamatszedést; óvadékképen azonban hozzátette: »non est ex ipso corpore (t. i. pecniia), sed ex alia causa, i. e. ex nova obligatione.«

De jóllehet a római jog kodifikálta a kamatszedés engedélyét, mégis a régi fölfogásban, mely Aristoteleستől származik s a legjelesebb, római írók munkáiban, Tacitus, Cicero, Seneca műveiben visszhangzik, egy folyton élő ellentmondásra talált. A kamatszedést a »turpe lucrum« árnyképe kísérte. A nemzetgazdaság intéző elve még mindig az volt; pecunia pecuniam non parit, – pecunia fructum non habet – pecunia omnino est sterilis. Hogy a pecunia természete megváltozott, – hogy a kamatszedési velleitasok korában a meddőből termékeny elem vált, – hogy a kamatszedés általánossága az üzletvilág új fázisát mutatja, melyben valami szabad lesz, ami előbb tilos volt, ilyen magyarázatokról hallgat a régi krónika.

Az erkölcsös, nemesebb irány akkor is azt tartotta, hogy Aristoteles szerint, »ἐπ' ἀλλήλο> εσιν«, magyarul, hogy a kamat mások zsebéből való. A kánonjog teljesen magáévá teszi Aristoteles tanát; nem különböztet megengedett s tiltott usura közt, nem konzumtív és produktív kölcsön közt; a kölcsön mindig contractus gratuitus; bármire fordítjuk is a kölcsönzött pénzt, akár kenyeret veszünk rajta, ez a konzumtív kölcsön, akár földet vagy lovat, ez a produktív köl-

csón. A pénzt a kánoni törvényhozás korában is lehetett termelésre fordítani. Már csak nem lesz senki a ki állítsa, hogy a középkor későbbi századaiban a kölcsönzött pénzzel üzletet csinálni nem lehetett; kereskedés volt mindig és zsidó is volt mindenütt, kivált Genua, Florenz, Livorno, Kis-Ázsia városaiban, s a földközi tenger partjain. Igaz, hogy nem lehetett a pénzt oly könnyen elhelyezni mint most; de azért arra nézve, aki pénzt tényleg elhelyezte, márcsak ugyanazon okoskodások szóltak, mint a milyeneket most hoznak föl a kamatszédés törvényességének kimutatására. Gondoljunk csak arra a sok üzletre, mely a XII. századtól kezdve nagyban virágzott, s melyet a kánoni justitia Arguszemekkel nézett, nincs-e benne valamiféle usura. Az adás-vevés, az emphiteusis, a census s annak sokféle válfaja, a cambium, az assecuratio, a contractus trinus, a contractus à godere csupa pénzelhelyezést jelent; az olaszországi bankok közül a velencei a X. századba leülök vissza; keresni és kereskedni, pénzt kölcsön venni s a ziele helyezni valamiképen mindig lehetett. De azért a produktív kölcsönökért sem volt szabad soha kamatot venni, senkinek semmi ürügy alatt, semminemű formában.

A kánoni jog rámutatott e tilalmának támogatására a Szentírásnak azon szavaira, melyek szerint »mutuum date, nihil inde sperantes«; de különös előszeretettel időzött a természetjogból vont érvénél, mely szerint az igazságosság, az aequalitas tiltja, hogy valaki többet kapjon vissza, mint amennyit adott; de aki 105-öt követel vissza 100-ért, többet kér mint a mennyit adott. S ezt az érvet megdönthetlennel tartották s alapul vették az egész uzsoraellenes törvényhozásban. Manapság könnyen túlteszik magukat ezen az érven, azt állítván, hogy a pénz kölykezik, az az öt, melyet a 100-on fölül követel a hitelező, a pénznek terméke, fructus pecuniae. Vagy más szóval, azt mondják, hogy az az öt forint a hitelért jár; a most átadott biztos száz, egyenlő a még bizonytalan s csali hitelben levő 105-tel. A pénz a modern termelésben nélkülözhetlen, most a nagyban folytatott termelés, mely sok kéznek munkáját egyesíti, nagy

pénzösszegek nélkül fön nem tartható; az a darab shirting, melyből az ingem készül, az indiai gyapottermelésnek, az angol gyáriparnak s a kontinentális kereskedésnek munkáját képviseli, ezeket a munkákat fizetni kell addig is, míg az a darab shirting a vevő kezei közé kerül s értéke pénzben fizettetik. Ez a messze jövőben folyósítandó s addig csak hitelezett pénzérték fizeti a munkakombinációt fön tartó tőkétet is. Előbb tehát a pénzért nem járt kamat, mert a pénz nem szerepelt a termelésben; ma pedig jár kamat, mert a pénz szerepel a termelésben.

Azt a tényt, hogy a pénz régen nem szerepelt a termelésben, mert a munkának ez a sokkezű kombinációja nem volt meg, s minden mester az egész tárgyat állította ki, meg lehet engedni; éppen így meg kell engednünk, hogy a modern termelés pénz nélkül lehetetlen; a punctum saliens azonban abban áll, vajjon a pénz szerepléséért jár-e kamat? vagyis az a kérdés, vajjon a pénz produktív-e? Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy mily állást foglal el a pénzzel szemben a kánonjog, s milyet a modern kamatszedő fölfogás; meg kell vizsgálnunk azt az új nemzetgazdasági elemet, az »érték«-nek fogalmát, mely a kánonjogban állítólag nincs meg; ez a kutatásunk rá fog egyszersmind mutatni a kánonjog álláspontjának tarthatóságára vagy tarthatatlanságára s ez által arra az irányra, mely felé a nemzetgazdaságnak törekednie kell, ha nagyobb bajokat el akarunk kerülni.

Bár vezérelv gyanánt állt a kánonjogban, hogy kölcsönadott pénzért a kölcsönön fölült mitsem szabad követelni, »nil ultra sortem«; azért mégis más címen szabad valamit ultra sortem is venni. Ez a cím először a munka; munkával egybekötve a pénz hasznot hozhatott. Ezt pedig úgy kell érteni, hogy a *pénz körül* alkalmazott munka hozhatta a hasznot; például: a pénzváltó a pénzváltás körül kifejtett munkáért províziót követelhetett, mert költsége és dolga van, pénzt kell készletben tartania, alkalmazottjai vannak, a pénzt szállítani kell, a helyek távolsága is bizonyos közlekedési munkát reprezentál. Tekintettel a váltónak

kifizetési helyére, ha az távolabb volt, több províziót vehetett. A váltóüzlet kiváltkép a keresztes háborúkban lendült föl; a keresztes vitézek nem hordták pénzüket magaknál, hanem a Levántében kereskedő cégeknél váltókat vettek föl. A váltóban a pénzzel való manipuláció pénzt hozhatott; de ezt a többletet tényleg nem a pénz gyümölcésének, hanem a munka nyereségének tartották.

A pénz körül kifejtett munkán kívül még más cím is volt; ez a cím a kölcsön alkalmából szenvedett kár. Senki sem tartozott saját kárával másnak kölcsönözni; ha volt mellette kára, annak megtérítését követelhetette; ezt a régi római jog »id, quod interest«-nek hívta. Hogy e kárnak a kölcsönből hogyan kellett származnia, hogy igazán »interesse« legyen, azt később említem. Az interessé tehát kártérítést jelent. A kártérítést a kanonisták elismerték. Sz. Tamás azt írja az idézett Quaestióban: »hoc enim non est vendere usum pecuniae, sed damnum vitare«. Jól jegyezzük meg a különbséget: az usura annyi mint »vendere usum pecuniae«; ez tilos; de »damnum vitare«, azt szabad. Az uzoratilalommal tehát megfért az interesse; az interessé nem a kölcsönért járó díj; azzá csak. később lett, mikor a szó értelme is átvétetett; eredetileg az interesse csak a szenvedett kárnak megtérítése. Azonban a kánonjog árgus-szemmel nézte mindenütt a pénz érvényesülését és sakkhúzásait s vigyázott, hogy az uzoratilalom Procrustes-ágyáról a veszedelmes hatalom föl ne szabaduljon; s volt arra veszély mindenütt, itt is a kártérítés engedélyében. Azt. lehetett ugyanis mondani: igen, ha én neked kölcsönzök, kárt szenvedek, mert más kötelezettségemnek eleget nem tehetek vagy mert valami káromat meg nem akadályozhatom. Mi volt ily ellenvetésre a kanonisták felelete? Különböztettek a kárvállások közt, A szigorú tan csak azt a kártérítést engedte meg, mely a kölcsönnek kitűzött időben való vissza nem fizetéséből származott, vagyis azt a, kártérítési követelést ismerte csak el, mely a visszafizetés elmulasztásából származott; ezt hívják »ex mora«. Sz. Tamás a morált nem veszi döntőnek, sz. Antonin Tolet, Salat szintén nem.

De a »damnum emergens«-tol, melyet az »interest« födözött, csak hajszálnyira van a »lucrum cessans«, s aki az egyikét megengedi s elismeri, az a másiktól sem fog igen idegenkedni. Igaz, hogy a damnum emergens sokkal határozottabban fogható s azért nem nyújt oly nehézséget; a lucrum cessans már nyújthatóbb valami s könnyen kisiklik az usura lejtőjére. A régi, orthodox tan csak a damnum emergentst ismerte. Sz. Tamás nem fogadja el. Ez a szó: csinálhattam volna üzletet, ha nem adom kölcsönbe pénzemet, frivol beszéd volt a kanonisták előtt. S méltán vonakodtak e jogcímet elismerni, hiszen az uszora-tilalom veleje az volt, hogy a pénzből nem volt szabad nyereséget húzni; de ha ezt tiltották, azt is kellett tiltaniok, hogy valaki a munka által meg nem szerzett nyereséget, bár a kölcsön miatt nem szerezhette azt, adósán kivasalhassa. A damnum emergens esetén kívül, a m órára való tekintet nélkül »interesset« követelni, illetőleg az iránt szerződni, veszedelmes, uszoraizú üzlet volt. Sz. Tamás tagadja jogosságát; Navarrus elismeri; mások ingadoznak s különféle formalitásokat vesznek föl az üzlet megengedhetőségének magyarázására; különösen pedig azon vannak, hogy lehetőleg megszorítsák és sok kellékekkel körülsáncolják; így csak akkor lehetett az »interest«-et a lucrum cessans-ra kiterjeszteni, ha az a »lucrum justum, verum, certum, *propuujujni*« volt, vagyis ha szorosan a kölcsönadás miatt maradt el a nyereség.

Mily viszonyban áll tehát az interesse-ről szóló tan az uszora-tilalommal? A kánonjog azt a nézetet, hogy »pecunia est sterilis«, soha sem adta, föl teoriában, s az ellenkező nézetet sohasem helyeselte; jóllehet, a kereszténységen, belül kifejlett üzleti élet s a nemzetgazdaság azt tartja, hogy a pénz produktív. Az egyházi erkölcsstan nem kárhoztatja a kamatot tényleg s a teoriában három irányt követnek a tudósok, hogy a kamatszedést megengedettnek tüntessék föl; az egyik párt a jogcímeken, a másik a pénz produktívitásának az egész kánonjoggal ellenkező kimondásán, a harmadik merő jogi formalismuson építi föl a kamatszedés jogosultságának tanát. Már most ezen nézetek közül az

mely a jogcímeikkel igazolja a kamatszedést, valóban nem tesz mást, mint hogy a régi »interest«-fogalmat kiszélesíti s a kamatot mint *damnum emergens*, *lucrum cessans* tekinti s más hasonló címen járó visszatérítésnek tartja.

A jogcímeiken alapuló kamatmegengedés tehát tényleg föntartja az uzsorafogalmat és tilalmat; ők is azt vallják: *pecuniia est sterilis*, *pecunia pecuniam non parit* s náluk a kamat nem egyéb mint kitágított interesse. Már pedig az interessé szorosán véve nem kamat; mert a kamat a kölcsönadott pénznek ára; az interessé pedig a kölcsön alkalmából esetleg fölmerülő jogcímeiből való; az interessé forintjai vagy márkái nem a kölcsönadás és vevés szerződéséből valók, hanem e szerződés alkalmából esetlegesen feltűnedező okokból, melyek néha vannak, néha nincsenek.

Eszerint az interessé semmit sem változtat az uzsoratilalmon s a jogcímeiből származtatott kamatnak megengedése nem ellenkezik az uzsoratilalomnak alapjával és elvével, hogy a pénznek nincs termőképessége. Azért Gury, ki a kamatszedés jogosultságát erősebb s biztosabb alapokra akarja fektetni, nem éri be a jogcímek teoriájával, hanem belevág egy nagy fába s bizonyítgatja, hogy »*pecunia est fructifera*«. E beszédével azokhoz csatlakozik, kik a kamatszedés jogosultságát *a pénz termő képességéből* magyarázzák. Még ezek közül sem szakítanak mindnyáj an a kánonjog alapelvével, a pénz improduktivitásával, mert a kánonjog tekintélyének megóvására azt állítják, hogy igenis a középkori termelési viszonyok közt a pénz nem volt produktív, de most az. Mások ellenben hibáztatják a kánonjogot, mint pl. Ratzinger, szerintük a kánonjog nagy bakot lőtt, mikor a pénz termőképességét tagadta. Mindnyájuk szerint a pénz a modern termelésben valóban produktív; a kánonjog tehát elavult; tilalma meghaladott álláspont; meghaladta azt az akkor még fejletlen, de most már kifejlett nemzetgazdaság. Azonban ezeknek nézetére ott terjeszkedünk majd ki, ahol a pénz improduktivitásáról szólunk.

A harmadik nézet merő jogi formalisnms által akarja a kamatszedés jogosultságát bizonyítani; az e nézetet valló

tudósok szerint a kamat arra a jogcímre támaszkodik, hogy a hitelező tényleg lemond jogáról, hogy pénzével éljen, lemond saját pénzének élvezetéről; ez a lemondás »pretio aestimabilis est«, lehet tehát a hitelezőnek ezért valamit igényelnie, valami viszonzást követelnie, s ez volna a kamat. Schafste, Perm, Ballerini ebből a jogcimből magyarázzák a kamatot. Azonban azt nem értem, hogy mikép akarja valaki e jogcimből magyarázni a kamatot, ha a kánonjogot hibáztatni akarja. Aki azt mondja: a kánonjog tévedett, mert nem tekintette a pénzt érő szolgálatot, melyet a hitelező az adósnak nyújt, azért aztán tagadta a kamatot; pedig a kamatot észszerűen nem tagadhatta volna, ha a jog átengedését kellőleg méltatja; aki, – mondom, – úgy gondolkozik, az a kamatot legjobb véleménye és hite szerint lábra segíti, de ugyanakkor a kanonistákat bámulatos rövidlátással vádolja. De mikép akarnak boldogulni e jogcímmel azon kitűnő férfiak, kik a kanonista éles elméket ily gyerekes fölületességgel vádolni nem merik, s mégis az itt említett jogcímre alapítják a kamatszedés jogosultságát? A szolgálatot, a jogról való lemondást, hogy t. i. a hitelező itt és most éljen pénzével, minden kanonistának látnia kellett s dacára ezen pénzt-érő »pretio aestimabilis« használatátadásnak, váltig azt állítják, hogy a kamatszedés tilos, mert a pénz nem terem. Mit használ e tilalommal szemben az az állítás, hogy a kölcsön, melyért kamat jár, egy új jogi szerződés s nem többé a középkori mutuum? Hisz azt mindig lehetett volna mondani, hogy a kamatot követelő nem akarja a kánonjogi mutuum szabályai szerint kiadni pénzét, hanem új kamatozó kölcsönt ad. Az ilyen ötletre rámondták, hogy ez »usura«, s kellett is azt mondaniuk. E nehézség elől nem térhetnek ki a kánonjog tisztelői másképp, mint hogy ha a pénzproduktivitásának elvét vallják s azt mondják, hogy azért lehet manapság kamatozó kölcsönt adni, amit előbb nem lehetett, mert a pénz természete megváltozott. A jogi formalismusnak különben is a megváltozott viszonyok, a megváltozott termelés adhat csak alapot és értelmet. Míg a merő formalismusra hivatkozunk

addig nem magyarázhatjuk meg soha, hogy miért nem engedték meg hát a kanonisták azt az új, jogi formát, t. i. a kamatozó kölcsönt; hiszen a pénzhasználat átengedését becses szolgáltatnak ismerhették föl; igen, fölsímték s mégis azt mondták, hogy azért nem járhat pénz. A jogi forma tehát fölsímerhető volt, de nem volt tartalma, pénzértéket nem hozhatott; mert a termelés kategóriájában nem láttak kettőnél több tényezőt, ez a kettő: *a munka* s a *konkrét termelési eszköz*; pénz, hitel, szolgáltat, joglemondás s más efféle nem volt produktív.

E három nézetten áttekintve, meggyőződünk, hogy a jogcímek theoriája s legszorosabban az »interesse« jogiformája elvben egészen a kánonjogi uzorafogalom s uzoratilalom alapján áll; az interesse is azt hirdeti, hogy minden nyereség, melyet a kölcsönből vonunk, uzora s hogy a pénz az meddő. Az interesse elismerésével egy lépésnyire sem távoztunk a régi theológiától s a kánonjogtól s egy lépést sem jöttünk közelebb a klasszikus nemzetgazdasághoz. Ez mind igaz, míg a merő elvet tekintjük; tényleg azonban a jogcímekkel oda jutottak, hogy megengedik kölcsönpénzért kamatpénzt követelni; elvben az uzorát föntartják. de tényleg kamatot venni engednek; hiszen a jogcímek mindenkor s mindenütt föllelhetők: »N'est il pas vrai que dans l'état present des affaires industrielles et commerciales, avec la facilité que donne pour le placement des capitaux la constitution des compagnies, dans lesquelles le capitaliste court le risque de l'entreprise, le prêteur se trouvera toujours dans le cas du *lucrum cessans*?« (Perin, De la richesse t. II. p. 577.) Ugyanezt mondják a többi jogcímnél fogva, Nekem esszerint most mindig lehet nyereségem a pénzátadásból vagyis a kölcsönből; mily közel fekszik már most a gondolat, hogy a gyakorlati élet az interesse-nek külső, esetleges jogcímét, melyet a kanonisták *titulus extrinsecus*-nak hívtak, belső, a dolog, a kölcsön természetéből folyó jogcímmé változtatta, s ezáltal a *titulus extrinsecus*-ból *titulus intrinsecus*-t csinált. Tényleg a gyakorlatban a jogcímeknek oly érvényt adnak, melyet előbb nem bírtak, s

ez után térnek ki azon kérdés boncolgatása elől, vajjon a pénz produktív-e vagy nem?

A kánonjog, mely tagadta, hogy a pénz produktív, soha sem elégedett meg lehetséges »interessé«-vel, lehetséges »lucrum cessans«-szal; hanem mindig biztosat kívánt; »certum, justuro, propinquum« legyen az. A kánonjog »interesse« nevű jogcíme néha érvényesül csak, mert accidens; a gyakorlati élet pedig az »interesse«-ből propriumot csinált, melynek minden pénzkölcsönben van helye; más szóval *az interessé tényleg kamat lett* s egy név, mely egészen mást jelentett a kánonjogban most a kánonjog által perhorreskált *uzsorát*, euphemistice szólva pedig a *kamatot* jelenti.

Konstatálhatom már most először azt, hogy a kánonjog »interessé« nevű jogformája nem kamat, hanem teljesen megfér azzal az elvvel, hogy a pénz improduktív; másodszer konstatálhatom azt, hogy az interesse-jogcímnél tényleg az interesse-ből kamat lett, azért a modern nyelvekben a szó »interessé« kamatot jelent. S hozzáteszem, hogy a jogcímeken járó és követelhető kártérítés, mondjuk kamat, a legkiáltóbb uzsorává válhatik, mert jól mondja ezekről Ratzinger (*Die Volkswirtschaft in ihren sittlichen Grundlagen* 281. 1.): »a jogcímeken járó nyereséggel a legkegyetlenebb uzorás is beérheti; mert a »*poena, conventionalis*«-szel megfojtja a váltó-uzorás az ő áldozatát. *A risico-jogcím* erejében a szegénynek még az ingót is lehúzhatja (hogyne, hiszen a szegénynek adott kölcsönben legnagyobb a risico). Azután az uzorás csak uzsora-kamatláb mellett kölcsönözhet pénzt, mert különben neki nagy nyeresége marad el (*lucrum cessans*), melyet más manipulációkban szerezhetett volna. Hát még a kár, amely őt éri (*damnum emergens*)! az uzorás akkor is panaszkodik veszteségről, ha kifosztott áldozatának birtokából csak kis részt is kaparitatniak el mások«. A jogcímekekben nincs logika, vagy ha van, akkor lehet persze jogosan 50, 60%-ot is követelni az adóstól; és pedig annál többet minél nyomorultabb ő s minél nyereségvágyóbb a hitelező.

A jogcímekek alapjára tehát a kamatengedélylyel nem

állhatunk; azt csak egy réven lehet megvédeni, ha mondjuk, hogy a pénz produktív. Íme ez tehát a sarkelv, melyet a modern nemzetgazdaság állít, s melyet a kánonjog elvben mindig tagad s a praxisban lehetőleg érvényesülni nem enged.

A pénz improductivitása.

Az uzorának fészke a kölcsön s akkor áll be az uzora, ha a pénz használatáért fizetnek. Szélesebb alapon ugyanezt így is lehet kifejezni: az uzora vagyis a kamat »est aliquid ultra sortem«. Ez az »ultra sortem« a nem, mely alá tartozik az uzora, mint faj. Az uzora ugyanis egy nemét képezi az »ultra sortem« követeléseknek; az »ultra sortem« kifejezi az »inaequalitas«-t, mely az igazságosság életidegét az »aequalitas«-t metszi szét. Az inaequalitas miatt rossz az uzora, a kamat, s nem az uzora adja az inaequalitas alapját. Uzorásnak tehát annyiban lehet mondani minden csalást, amennyiben ott is többet vesz valaki, mint a mennyi neki jár. Csakis ebben az értelemben engedhetjük meg Endemann okoskodását: »in jeder Vertrag kann wucherisch werden, sobald er das Mittel gewärt etwas ultra sortem, oder ultra justum debitum zu erlangen«. (N. O. 24. 1.) Azért nem szabad azt mondani, hogy a kánoni törvényhozás az »usurarium« szempontjából nézi a világot; nem onnan nézi; hanem az aequalitáséból; hogy pedig ezt tette, dicséretére válik, meg kötelessége is, hiszen azért jog.

Megtette s keresztülvitte gondolatát, hogy a pénz nem produktív. A modern nemzetgazdasági fejlődés föltorlódott árként söpörte el ezt az elvet; de ez a razzia nem képezi kritériumát a helyes fejlődésnek. Történeti, pozitív adatokból nőtt ki a kamatszedés szokása, történeti föltételek megadásával lett a pénzből tőke; de vájjon ezek a történeti kategóriák tarthatók-e vagy sem; vájjon csak átmenetek, melyek szükségesek a pozitív alakulások miatt, de talán tökéletlenségek is, s mint ilyenek új alakulásokat készítenek elő; azt csak mélyebb kutatás s végleg maga a jövő fogják kimutatni. A kánonjog századokon át megtartotta a pénz-

gazdálkodást; nem engedett pénzért kamatot; a fejlődés árja azonban feje fölé nőtt, elsöpörte a kamattilalmat, s a pénzért kamatot követel.

A kánonjog uzoratorvényhozása alapján a pénzről vallott nézeten fordult meg. A pénz a gazdasági javak értékének mérője; akár arany-, akár ezüst- vagy papírpénz legyen az. A pénz maga is érték vagyis áru, ha aranyból vagy ezüsből való; a kánonjog nem ragaszkodott a pénznek anyagi értékéhez, sőt ellenkezőleg, a pénzt kizárólag mint csereeszközt tekintette: innen származott az a sok disputa vajjon a pénzt bármiből lehet-e csinálni, pl. bőrből, rossz ércből; a pénz tehát első sorban az érték jele, úgy mint a kötelezvény vagy a váltó.

Ez az értékjel persze mire való volna egyébre mint arra, hogy cseréljünk be rajta értékeket vagyis reális dolgokat. Az értékjel ugyanis jelez, s vele szemben áll, a reális érték, mely valamire való, és pedig vagy arra, hogy a munkában produktív legyen, vagy arra, hogy élhessünk belőle. Endemann és mások azt mondják, hogy a kanonisták nem ismerték föl a pénzben azt a legfontosabb nemzetgazdasági elemet, magát a tárgyakból abstraháló értéket, s a pénzben csak a *nummust* látták. Manapság pedig a nemzetgazdaság a pénzben a pénz által jelzett s bármily alakban készletben lévő értéket tekinti. Az ország pénze jelenti azt az értéket, mely az ország földművelésében, iparában, gazdaságaiban, gyáraiban föl van halmozva. Az a forint, mely zsebemben csörög, jelent egy abstraháló értéket; érték az, akár a magyar földnek, akár a bőrnek, a dunai pontynak, a lipitói túrónak, a kalotaszegi hímzésnek, ennek az általános értéknek valamelyes részletes töredéke. Ezek az értékek egyre forognak. Az adásvevésben a pénzen, mely in abstracto valamely értéktöredéket jelent, egy meghatározott, konkrét értéket veszek; ezt ismét földolgozva eladom s megint pénzt kapok, vagyis annak az abstrahált értéknek bizonyos töredékét. Reám nézve ez a pénz nem ezek miatt a csengő-pengő ezüst vagy arany korongok miatt érték, hanem az abstraháló s konkrété mindenné átváltoztatható érték miatt.

Ezt az absztraháló értéket nem nézték a kanonisták; nem látták a pénzben az értéknek megfelelő termőföldet, vagy fát, vagy gyapjat; ők csak a nummust látták, melyet az ember kiad, elkölt, »consumit«. A pénz csak nummus lévén, ha ki van adva, reám nézve vége van; holott az – a modern nézet szerint – nem igaz; mert a pénz csak értéket hordoz, s ez az érték ugyanaz akár pénzben, akár lóban, akár tüben, akár sajtban nyer konkrét kifejezést. Mikor én valakinek 100 forintot kölcsönzök, kiadom kezemből a száz vert ezüstdarabot; a nummusokat átadtam; az adósom szintén kiadja s vesz rajta nyersanyagot s földolgozza azt; az ön kezemben nincs sem nummus, sem rajta vett nyersanyag; az adósom is consumálta a nummusokat s nyersanyagot vett rajta; az anyag az övé, azt dolgozza föl, azon nyer; az egész nyereség azon a munkán s azon a nyersanyagon fordul meg, az pedig mindakettő egészen az övé; nekem csak jogom marad a 100 nummus visszakövetelésére. A nyereség e példában egészen a munkáé, a pénzért nem jár semmi. Honnan ez a különös nézet? a modern tudósok azt mondják: az onnan van; mert a kanonisták a pénzben nem a valóságos általános értéket, hanem csak egy megfelelő konkrét tárgynak, melyet tényleg becserélünk, pl. ennek a hídnak, vagy ennek a darab fának az értékjelzését látták; ha ők a pénzben az általános értéket látják, akkor nem mondták volna, hogy a pénz meddő; mert igenis azok az ezüst- s aranykarikák meddők, hacsak kiadásra valók, do ha a termékeny értékeket képviselik, ha a termelési eszközök állnak mögöttük, akkor nem meddők, hanem termékenyek; oly termékenyek, mint a termelési eszközök; azért a modern nemzetgazdaság a pénzt s minden mást a munkával szemben tőkének hívja.

Helyes; konstatáljunk itt először is két dolgot. Az első az, hogy a kánonjog a pénzt tényleg teljesen improduktívnak, mondta s azért minden kamatot eltiltott; a második az, hogy a modern nemzetgazdaság a belátás hiányával s következetlenséggel vádolja a kanonistákat abból a részből, hogy a pénzben az általános értéket nem tekintették, már pedig,

ha a földnek, gabonának produktív erőt tulajdonítottak, produktív erőt kellett volna tulajdonítaniuk a pénznek is, mely az általános értéket képviseli.

Ennek a két állításnak az eleven idege mindenesetre az, hogy a kánonjog nem bírt helyes fogalommal a pénzről, mert nem látta benne az általános értéket. Ezt határozottan tagadni kell; a pénz pecunia, a neve is pecu-ból származik, a mi barmot jelent; épúgy lehet a pénz prém, dohány, gyöngyök, vászon. Hogy a pénz aranyból, vagy ezüsből való, az mellékes; lehet papír és bőr s ezt a kanonisták is tudták; a pénz tehát tényleg az érték; a pénzben hypostatálva van az érték, s minden konkrét tárgyat lehet hozzá és rajta mérni. De jóllehet ezt a kanonisták tudták, mégis tagadták, hogy a pénznek kamat jár; tagadták tehát, hogy az érték értéket hoz annak, aki nem dolgozik.

De mikép lehet azt tagadni? hiszen ha a pénz pecu, barom lehet, ez a pénz teremhet; a tehénnek borja lehet. Ha a pénz gabona lehet; a gabonának van produktív ereje. az teremhet. Pedig a kanonisták minden kamatot tagadtak; tagadták az arany- és ezüstpénznek kamatját, s épúgy tagadták a gabonauzsorát; jóllehet a gabona a természettől produktív erővel van megáldva. Az uzoratilalomban el kellett tehát tekinteniök attól, vájjon a tárgy természetes produktív erővel bír vagy nem bír; az mindegy volt; s azt meg is tették; jóllehet éj) azért a látszólagos lehetetlenségért sok támadásnak volt kitéve az uzoratilalom. Barth theologus e réven gondolja csúffá tenni az egész uzoratilalmat, Concilia ellen írván: »quaero: vei triticum est sterile vei fecundum? si dicas esse sterile, ridebunt te omnes agricolae. Si dicas esse fecundum, ergo etiam in mutuo triticum pariet fructum, quod utpote usurarium non concedes. Vide igitur inejitissime fieri argumentationes captiosas ex propositionibus generalibus, quae in uno sensu possunt esse verae, in altero falsae«. (De statuto jmnicipis §. 98.)

Tehát az uzoratilalom, sületlenségekbe lyukad ki »in ineptissimas argumentationes«. De ezeket a kézzelfogható lehetetlenségeket már csak nem hagyhatják magukon száradni

a kanonisták; tény, hogy ők a pénzben az értéket látták; tény, hogy az értékek közül némelyiknek mint a termőfáknak, a marhának, a gabonának természetes termő ereje van, másoknak, mint a gyöngyöknek, vászonnak, aranyak nincs; ha mégis föntartották az uzsoratilalmat, ez csak úgy volt lehetséges, hogy ha kimondották, hogy az *érték értéket nem hoz* munka nélkül és *önmagától*. »Az érték soha sem hozhat értéket, mondja Hohoff i. m. 473. l., akár termékeny, akár terméketlen legyen az érték hordozója a természettől. De a zűrzavart e kérdésben a »termés« s a »termékeny« szavaknak kétértelműsége okozza, mely alkalmul szolgál gyönyörűséges sofizmák és paralogismusok elsütésére. A búza búzát terem vagyis termést hoz, »fructus«-a van természet-tudományos értelemben. De a »fructus« szónak van még egy jelentése: tiszta jövedelmet, munkanélküli jövedelmet is jelenthet, s ily fructus-l a búza nem hozhat. A föld sem hozott még, mióta a világ áll, egy fillérinyi munkanélküli értéket. A járadék sem nő ki a földből, hanem a munkának történeti és társadalmi viszonyaiból.« »A föld, a marha, a gyümölcsfák, a gabona teremnek, tekintve a természetes történetét, (hogyne, hiszen termésük belőlük való), de nem teremhetnek abban az értelemben, hogy plus-értéket, értéket, mely nem a munkáé, hozzanak. Ha az értéktöbblet, a plus-érték a dolgok természetes termékenységből származnék, akkor a krumplitermelés legalább kétszer több értéket produkálna mint a búzatermelés, s a házinyulak tenyésztése ötvenszer több jövedelmet hozna mint a ló- és marhatenyésztés; mert a krumpli termékenyebb mint a búza, s a házi nyúl termékenyebb mint a ló vagy a marha. Továbbá-, ha a járadéknak oka a földnek természetes termékeny}rsege volna, akkor a földművelés több jövedelmet hozna mint a gyapjúszövéés, gépgyártás s a többi iparág, mint a melyek természettől terméketlen dolgokat dolgoznak föl. Akkor egy termékeny alföldi holdföldnek többet kellene jövedelmeznie, mint egy akkora homokos építési teleknek Pesten. Tényleg pedig mindennek megfordítottja igaz. Az a pénz melyet a földművelésbe fektetünk, kevesebbet hoz, mint az a pénz,

melyet kereskedésbe vagy iparba beruházunk, s a legmagasabb járadékot hozza a terméketlen építési-telek.«

Barth kérdésére tehát, vájjon a búza termékeny-e, vájjon produktív-e, azt kell felelnünk, hogy munka nélkül nem produktív; több értéket, pluszt csak a munka hozhat ki belőle; s meg vagyunk győződve, hogy ezen nem fognak nevetni a földművesek, hanem ellenkezőleg azt fogják mondani, hogy ez az egyedüli helyes fölfogás.

Tehát azt a két kérdést nagyon is szétválasztva kell tartani; az egyik az, hogy valami természettől fogva produktív-e vagy nem s a másik, vájjon képes-e munka nélkül plusértéket, érték többletet teremni vagy sem. Különös, hogy ezt Barth s utána a többi megsiratója a kánonjog korlátolt-ságának nem látta. Pedig az két teljesen különböző dolog, s a döntő kérdés nem az, vájjon valami a természettől produktív-e vagy sem, hanem az, vájjon *több értéket képes-e önmagától teremni*, Arra pedig nincs eset sehol, s nem lehet. A tehénnek van borja, ez az ő terméke; de az nem plusérték, melyet a tehén terem, hanem melyet a munka hoz létre, mert a tehén eszik, a tehenet gondozni kell, a tiszta fajt nevelni kell; nevelés, munka nélkül nem lesz meg az a plusérték, mely hasznot ad, mely valami jobbat, élvezetesebbet ad; hanem a természetes produktio talaján elfajul, elvadul, elcsenevész az állat. Ugyanezt kell mondanunk a a gyümölcsfákról; van azoknak természetes produktív erejük vadalmákra, vackorra; de ami plusérték van rajtuk, az a munkából való.

S mit szóljunk az emberi munka legkiterjedtebb ágairól: a gyapjúról s gyapotról, a kőszénről, a vasról, acélról, a festékekről, olajról, csokoládéről, cukorról? vájjon ezeknek is van természettől produktív erejük? s mégis igen kama-tozó iparágak foglalkoznak ezekkel? sőt a nagyipari termelés sokszorosán fölülmúlja a természettől produktív dolgokkal való foglalkozásokat; Kruppnak több jövedelme van, mint 100,000 kertésznek és gazdának; pedig Krupp a terméketlen vassal és kőszénrel, a kertészek pedig a természet legproduktivebb elemeivel dolgoznak. S ha a vas természettől fogva

nem terem, honnan mégis a nagy nyereség? a dolog napnál világosabb; a nyereség, a plusérték a munkából van.

Mit nyertek tehát vele Endemann s a többi klasszikus jogász és nemzetgazdász, mikor azt fogták rá a kánonjogra, hogy nem értette a pénz mibenlétét s nem látta benne az értéket, melyet a pénz képvisel? mit nyertek vele, mikor kimondták, hogy természetesen a pénzkorongok nem kölykeznek, nummus non parit nummum, hanem az érték, az igenis hoz értéket? semmit sem nyertek, az uzoratilalom rendületlenül áll épen az értékről való helyes fogalom alapján. Az ugyanis a helyes fogalom az értékről, hogy az érték nem hoz önmagából plusértéket. Hiába mondják, hogy a pénz minden értéket képvisel; azt mindenki tudja; de avval semmire sem megyünk, mert az érték époly kevésbé produktív, tekintve az önmagából való plusértéket, mint a pénz, mint a nummus.

Nem is változtatnak ezen az igazságon a jogi magyarázatok, melyek szerencsés költői inventioval kinövesztik a plusértéket nemcsak a gabonából s a gyümölcsfákból, hanem a kőből s a pénzből is, azt állítván Barthhal: »sicut lignum pomiferum facit fructum juxta genus suum, cujus semen in semetipso sit, ita res aliae fructificant juxta conditionem naturae suae, ager mediante seminatione, domus mediante obligatione civili, pecunia mediante industria hominis«. (De statuto principis §. 98.) A ház tehát s a pénz »juxta conditionem naturae suae fructificat«; de a kövek s kőfalak természetes produktív ereje iránt teljesen tisztában vagyunk; ami nyereség lehet a házbérekéből, az csakis a szerződés révén származhatik, s tudjuk, hogy ezek a szerződések ép a háztelkeket s a bérházakat ugyancsak káprázatos termőképességgel ruházzák föl; de kinek zsebéből teremnek a nyereségek? a megszorult lakókéből.

Meg nem tagadhatom magamtól, hogy ne idézzem »Die Gegenwart« berlini folyóirat, 1893. No. 39., 211., lapján olvasható pompás megjegyzést, amely így szól: »Mulatságos az a naivitás, amelylyel azt állítják, hogy igenis a pénztőke terem, mert hiszen azon a pénzen tehe-

neket s lovakat vehetünk, s ezekből azután légiókat nevelhetünk. Azért jogos, hogy az adós kamatot fizessen, mert azon a pénzen állatokat lehetne tenyészteni. Igazán? Patkányok, egerek, bolhák és tetűk azok igenis »maguktól« nőnek és sokasodnak; de úgy sokasodnak-e a házi állatok is? Sajnos, bizony nem így. Tehén és ló enni akar, tehenes és kocsis nélkül maradni nem akar, sőt istállót és állatorvost is kivan. Ha a marhaállomány megduplázódik, a kiadásokat is kettővel kell szorozni. De ha pláne a marhaállomány nemcsak nálam, de a vidéken sokfelé is ily szerencsés lendületnek indul, akkor meg is vagyok verve, mert a marha ára leszáll s én amit drágán kerestem, olcsón eladhatom.«

»Nem kevésbé oktalan az a másik érv, melylyel a pénztőke kamatját igazolni akarják, rámutatván a borra, mely minél öregebb, annál jobb. S azért mondom, oktalannak, mert hiszen ha az ó-bor igazán drágább mint az új bor, ennek az oka ép a tőkekamat! Ha kamat nem volna, akkor az ó-bor nem volna drágább mint az új bor. Sőt az a baj, hogy sok bort fiatal korában kell meginnunk azért, mert a tőkekamat a jobb ó-bort drágábbá teszi.«

Ezt a furcsa állítást úgy kell érteni, hogy az ó-bor azért drágább, mert a benne fekvő tőkét kamatozónak gondolják, s így minél több éves, annál drágább is lesz, mert nő a tőkekamat. Az ó-bor drágasága tehát következménye a tőkekamat rendszerének, melynél fogva most mindent termékenynek gondolnak; rácsapják a kamatot s a szerint meghatározzák az árát. Ha az ó-bort nem adnák drágábban, mint az újat, mindenki ó-bort innék; de akkor minden új borból is ó-bor válnék.

Ezek a mulatságos reflexiók az ellen a fölfogás ellen irányozvák, melylyel manapság is szeretik a tőkekamatot, azt a magától plusértéket hozó termékenységet védeni, midőn folyton azzal példázgatnak, hogy aki pénzét kamatra adja, az ép úgy tesz, mint az, aki szántóföldjét vagy házát bérbeadja. Pedig az a példázgatás teljesen téves. Miért? mert akár szántóföldjét, akár házát adja bérbé, nem szabad neki többet kapni, mint amennyit adott;

neki tehát annyi bért szabad kapni, amennyit a szántóföld vagy a ház elhasználásának megfelel. Ki kell számítani, hogy a szántóföld vagy a ház vagy a ló, melyet bérbé adunk, mit ér, – hogy a használat által mit veszít, s ezen az alapon szabad csak a bérösszeget meghatározni. A bérletek nem arra valók, hogy többet kapjunk, mint amennyit adunk; mert akkor ez is igazságtalanság és ultra sortem. »Ha én egy házat, mely 5000 forint ér és 100 évig eláll, bérbeadok, akkor nem szabad 50 forint házbérmél többet követelnem; különben az igazságosság egyenlőségét sértem. – Egy ötéves ló 12 évig fogható munkába. Ha ezt a lovat bérbé adom, akkor az egész, 12 évre terjedő bérlet díja nem haladhatja meg ennek az ötéves lónak árát. Ha egy gép 10 év alatt kopik el, s újkorában 1000 forintba kerül, akkor persze a gép bérbélete évenként 100 forintba rúg. Nincs semmi ok rá, hogy a szántóföld más elbírálás alá essék, mint a gép, a ház, a ló. Talán azt fogja valaki mondani: a ház, a ló, a gép használat által romlik, kopik; de a szántóföld nem romlik, sőt jó művelés alatt javul. Mindenesetre jó művelés alatt, szántás, trágyázás által javítani is lehet a földet; de ha a bérlő nem fekteti vissza a földbe azt, amit belőle kiemel, ha mindig csak arat és sohasem trágyázza, akkor annyira tönkre teszi a földet, hogy a birtkosnak nagyobb a kára, mint a haszna. A jog szempontjából tehát nem igazolható az, hogy a birtkos a bérlőtől nemcsak haszonbért vesz, hanem arra is kötelezi, hogy a földet oly jó vagy még jobb állapotban adja vissza a birtkos kezébe, mint amilyen állapotban volt a bérlet megkötésekor. A bérlet csak annyira jogosít, amennyiben az elhasználásért s a romlásért kártérítésnek van helye. A háznak, gépnek, lónak bérösszege annyi legyen, amennyi az amortisatióra elég; de ne foglaljon magában tőkekamatot.« (Hohoff. i. m. 520. 1.)

Hová leszünk akkor? így sóhajtának föl a nyereségvágyó emberek; minek építsünk házakat? minek gyártsunk gépeket? ha nem kapunk értük többet, mint amennyit befektettünk? ezek a sóhajok azonban önmagukat ítélik el.

Mindenkinek azt kell kapnia, ami munkájának jár; más cím a szerzésre a jog színe előtt nincs. Ha másképp szerzünk, akkor »nostra lucra, sunt aliorum detrimenta.«

Ez a radikális tézis, hogy a pénz nem hoz pénzt, s ép így, hogy az érték nem hoz értéket, képezi a kánonjog uzsoratilalmának alapját. Hogy aztán ezt az elvet mennyire s mily következetességgel vitte keresztül, ez a kérdés már más lapra tartozik. Kimutattam már, hogy a praxis áttörte az uzsoratilalom gátjait, s hogy egy más elvet léptetett a világba, azt t. i., hogy a pénzért kamat jár, vagyis, hogy a pénz tőke.

Ez által egy új világot állított a létbe, a nyomorúság világát, mint amely igazságtalanságon épül. Ennek az új világnak uralkodó hatalma már item a munka, hanem a pénz. A termelésnek ura, királya, és lelke a pénz.

De jóllehet lelke, mégis épp azért, mert azt az általános értéket képviseli, bizonyos tekintetben független tőle; nem nézi, van-e haszon vagy nincs; mindig követeli jusát; ha nem a vállalatból, melybe fektettetett, hát másból; mert neki dolga van a hitelt igénylő adóssal. Az adósnak hiteleztünk; teremtsse ő elő a kölcsönzött pénzt s a pénznek termését, mert a pénznek mint általános értéknek van produktivitása. Így aztán bukhatik száz meg száz vállalat; elveszhet a konkrét befektetés; de azért nemcsak a pénzt, de a kamatot is elő kell teremteni a törvény szerint. A pénz tehát egy független, a reális dolgoktól abstrahált, önmagában jogokkal bíró hatalom; főjoga, hogy neki, bárhonnan is, de kamat jár.

Ezt a független, abstraháló s mégis termékeny elemet a kánonjog el nem ismerte. Hogy a pénz mint *érték értéket teremt*, azt el nem fogadta; minden kísérlettel szemben, mely a hitel produktivitását és díjazását hajtogatta, egyszerű érveire hivatkozott, amelyek egyaránt illenek éppúgy a pénz improduktív voltára, mint a hitelnek vagy az általános *értéknek* improduktivására. Ezek a következők:

a) *peunia non ad aliquem usum disposita est nisi ad emendum*. Vagyis: a pénz nem lehet termelési eszköz mint

például a szántóföld, a ház, a ló; s az abstrahált érték is olyan; az csak fölváltva, testet öltve a reáliákban lesz eszköze a termelésnek, s akkor vagy nyer vagy veszít de semmi esetre sem jár neki a kamat önmagáért. Endemann e helyen (v. ö. 88.) megjegyzi: »Es fehlt also der Begriff des Kapitals ganz und gar«. Igaza van; az elvont s önmagáért mindig kamatot követelő értéknek fogalma, annak az értéknek, mely mindig értéket hoz, – annak a produktív értéknek fogalma teljesen hiányzik. Evvel a fogalommal csak a pénzgazdálkodás teoriái gazdagították a világot. Hogy a pénz értéket jelent, s hogy a scudo nem jelenti épp ennek a borjúnak vagy ennek a hordónak értékét, hanem in abstracto bizonyos értéket, annyira már a kanonisták is voltak; de ők azt tartották, hogy *az érték nem hoz értéket*, pecunia pecuniam non parit s nyeresége nem lehet más, mint a termelés nyereségének osztaléka, ha a pénzen termelési eszközöket veszünk s azokat a különféle kontraktusok szerint a munkával kombináljuk,

b) »*Ex pecunia reposita nullum lac um capis*,« a pénz a fiókban nem gyümölcsöz; csak ha reális termelési eszközbe fektetjük, de akkor a termelés s a nyereség is egészen ettől a konkrét termelési eszköztől s a munkától függ; »pecunia ex se immediate prout est otiosa et nuda, fructum non facit,« csak »*juncta cum hominis operatione*« alkalmas a termelésre; de akkor már nem a pénz, hanem a munka határozza meg a termelést, s a pénzt csak konkretizálva, testet öltve szabad a termelésben szerepeltetni. Aki nem dolgozik, mit vár az a pénztől?!

c) A harmadik érv, hogy a pénz nem produktív a kánonjogban az, hogy »ager vei clomus veterascit« s azért kártérítést kell fizetni; »pecunia autem cum fuerit mutuata nec minuitur nec veterascit. Ez az érv nem a produktivitás szempontjából van mondva, hanem arra a különbségre utal, mely a pénz s a termelési eszközök fölhasználása közt van; ezek részben átmennek a termelésbe, kopnak; a pénz nem kopik; hanem ugyanazon értékben fizettetik vissza.

Ha mindent, összefoglalunk, arra a következtetésre jutunk, hogy a pénz nem hoz pénzt, az érték nem hoz értéket a kánonjog szerint; csak a munkával kombinált, való, konkrét értékek hoznak a munkával nyereséget. Az értéket a tényleges produkcióból kiemelni nem szabad, az fikció volna. Az érték s annak különféle hordozói, a hitel-papírok, sorsjegyek, ígérvények, a váltó, másféle értékpapírok utóvégre is, ha nem fikciók, hanem szolid alapon állnak, a reális, konkrét dolgok értékét jelzik; annyi abstraháló érték van, amennyi a reális érték; ezen reális értékeknek s a fizikai történetnek keretében megy végbe a termelés. Mikor tehát termelésről van szó, az abstraháló érték önálló tényezőül föl nem léphet s maga számára külön hasznot nem követelhet. Tehát a pénznek nem jár kamat.

Ezt a radikális tézist, hogy az érték pénzértéket nem hoz, hanem hogy a pénzérték a munkából való, megvilágíthatjuk még Pecqueur C. szavaival, melyeket Hohoff után idézek (Die sogenannte Fruchtbarkeit oder Produktivität des Capitals. Monatsschrift für christl. sociale Reform XVIII. 11. f.). »Tényleg, a pénztőke kamatot hoz birtokosának ... de tulajdonkép a tőke nem teremt s nem termel semmit; a hasznot az termeli meg, a ki a tőkét feldolgozza, tehát az adós. Ez az adós adja a kamatot a kölcsönnek, részt abból a haszonból, melyet ő termel verejtékével . . . Mi is voltaképen a tőke? holt anyag és semmi egyéb; s ez a rest, holt anyag csak akkor lesz produktív, ha az ember rákölti munkáját, azaz értelmiségét, erejét, akaratát, szóval személyiségét s ezzel az appropriációnak legszentebb kellékeit. Azért a tőkekamattal, az uzsorával, a tőke gyümölcse a katholicizmus nézete szerint immorális tünete a nemzetgazdaságnak, s ilyennek nézi azt a modern nemzetgazdász is . . . A vagyonkülönbségeknek, a tudás, a műveltség s a moralitás terén való nagy egyenlőtlenségeknek oka nem a magánbirtok, hanem a kamattal, az a produktív erő, melyet a pénztőkének tulajdonítanak ... A tőkekamattal helyébe, mely eszköze a munkátlan meggazdagodásnak másnak

keresetéből, oly jogi és gazdasági rendet kell állítani, amelyben a meggazdagodás kizárólag a munka arányában történhetik . . . Manapság elég, ha az ember oly apától származik, aki sohasem dolgozott, hogy maga sem dolgozzék soha; épp oly bizonyos, hogy ti is élethossziglan húzátok majd a munka jármát, ha apátok is azt húzta. Szóval a mai társadalom antiszociális tünete, mely a nagy tömeg helyzetének megjavítását lehetetlenné teszi, nem az individuális vagyon, nem a fogyasztásra szánt javak fölhalmozása, melyeket kiki tetszése szerint költ el, nem is az örökösödési jog: hanem ez az antiszociális hatalom a fölhalmozott pénzek kamatosítása; a kamat a pénznek a beláthatlan végtelenbe produktív erőt tulajdonít azoknak rovására és kárára, kik tőkét nem szerezhetnek«. (Des améliorations matérielles dans leurs rapports avec la liberté. 2. Edit. Paris, 1841. p. 273,

így kimondva sehol sein akadunk rá a kánonjogban arra az elvre, hogy csakis a munka produktív, de arra ráakadunk, hogy a pénz és egyáltalában az általános érték nem produktív. Sőt többet mondok, a nemzetgazdaság azon irányának előtérbeléptetésével, mely a felhalmozott pénznek befektetést keresett s a pénzgazdálkodásnak készítette elő útját, nemsokára oly szerződéseket ismertek el a kanonisták, melyek a pénz produktivitásának elismerésére vezettek.

Lehet is ez oldalról sarokba szorítani a kánoni törvényhozást. Ha elismerték a termelési eszközöknek a munkától független termőképességét vagyis produktivitasát: akkor a pénz, mely az értéket általánosságban jelképezi, szintén produktívnak mondandó. Miért ne volna szabad kiköleszött 100 írtért évenként ötöt követelni a tőkén fölül, ha ezért a száz frtért földjáraadékokat vehetek, mely esetleg 10-14 százalékot hoz; tudom, hogy most nem hoz; de a középkori cenzus ily magas százalékokat hozott. Itt radikálisan csak az felel meg, aki azt mondja: ha a pénzért nem szabad kamatot venni, nem lehet a termelési eszközöknek sem termő képességet tulajdonítani. A kánonjog

– ismétlem – ezt nem mondta; de azt az elvet vallotta, hogy *a pénzt le kell kötni a konkrét, reális termeléshez s nem azt az általános értéket kell benne tekinteni*, hanem csak a rajta vett konkrét dolgot; *lia ez termel s amit termel, az mind a termelőé lesz*. A pénz a termelési eszköznek megvételében elvégezte föladatát, létrehozta a cserét; ebben elköltetik s azontúl a gazdasági életben már nem a pénz, nem az általános érték részlete, hanem a reális érték, a konkrét, termelési eszköz szerepel, termel vagy nem termel. A pénznek ez a lekötése sikerült a kánoni törvényhozásnak a pénz improduktivitásának kimondásával. A pénz a produkcióba *tényleg* csak a rajta vett reális tárgyak által lépett, jobban mondva, nem a pénz lépett abba bele, hanem azokat léptette bele. A munka a reáliákhoz szegődik; a haszon a reális termelésből van; mindenütt ez a konkrét termelési folyamat határozza meg a nyereséget vagy veszteséget; a pénz kívül van e történésen és nem produktív. A kanonisták e tekintetben nagyon is praktikus irányúak voltak; elvben már el volt vetve a meghasonlás magva; de a praxis az uzsoratilalomhoz való merev ragaszkodás által nem engedte meg addig, ameddig, érvényesülni az elvi meghasonlás és ellentmondás kihatását. Tényleg azután a kontraktus frugiferi elismerése által mindinkább nőtt az uzsoratilalom zsilipjei mögött feltorlódott ar s a szemlélődő jogászok belátták, hogy azt föltartóztatni lehetetlen. Küszködtek a régi jogérzék ellen, mely az új divatú s pénzgazdálkodásra hajló szerződéseket kárhóztatta, de azután a distinkciókhoz s formalismushoz nyúltak, hogy az életet a tannal kibékítsék. A küszködő jogérzékkel gyakran találkozunk; Scaccia, kit Endemann is egyre citál (Tract, de Commerciis, §. 1. 9. 1. n. 172.), ezeket írja: »Ejusmodi commercia, quibus pecunia paratur sine laboré et industria, videntur in effectu inventa pro vestimento et pallio mutuorum usurariorum, *cum capitale sit pecunia*, et illó rémanente integro, alia paratur pecunia«. A dolog nagyon világos; mi a kapitális? pénz és semmi egyéb, s az a pénz visszaadatik egészen s még más pénzt hoz. Ezt

régen uzsorának hívták; s az uzsora természetén bizonyára nem változtatnak azzal, hogy a pénznek új nevet adtak s kapitálisnak mondják. Épúgy nem változtatnak a termelés természetén azzal, hogy azt mondják: ez egy új szerződés, mely előbb nem létezett. A szerződés a termelésbe új termő elemet nem hozhat; a termelés a maga régi útjain halad; a termelési eszközök s a munka viszonya változatlan, a különbség csak az, hogy a történeti fejlődés mindenféleképp elosztja a nyereséget, majd járadék, majd kamat, majd munkabér alakjában; míg az arány tűrhető, addig nincs baj; a világ nem az elvont elvekből, hanem az elveknek gazdasági megvalósításától vívódik és szenved; csak miután a helytelen elvek tűrhetetlen állapotokat teremtettek, akkor tér a vizsgálódás újra az elvekhez, föl kutatja alaposságukat, megrostálja jogosultságukat, s esetleg kimutatja, hogy az elvek is s következőleg a rajtuk épülő gazdasági világrend is rossz. Hogy a modern pénzuralom rossz, hogy brutális hatása kiterjed a magán- és nyilvános élet minden mozzanatára, hogy hatalmának öntudatában caesari őrjöngésbe esik és erkölcsteleníti, lealázza s megszegyeníti a társadalmat, azt látjuk és siratjuk; megsemmisíti az ember egyéni értékét, számmá silányítja a tehetségeket, kerekszámra számítja az embert s mindent a világon pénzszerezésre használ s kufárkodás tárgyává tesz. A gazdasági munka csakis a pénz miatt folyik, vagyis a nagytőke miatt s nem az emberiség miatt; ez az egy tény tökéletesen jellemzi az irányt s az állat jegyét nyomja a munkásra. De ha a gazdasági világ alapján rossz; ha a pénzuralom, a pénz fölszabadítása az ember tűrhetetlen rabszolgaságának oka, miért nem mondjuk ki, hogy a baj, a métely, a végromlás a pénz produktivitásának kimondásában rejlik. Valamint régen a római plutokrácia döntötte sirba a római birodalmat, és pedig a zsarolás, a fosztogatás s a foenus által; akik gazdagodtak ugyanis, azok csak úgy gazdagodtak, hogy mások keresetét elragadták: úgy a modern plutokrácia is romba fogja dönteni a jelen társadalmat, mert az gazdagszik, aki nem dolgozik; gazdagszik a tőke.

A munka szervezése a pénzuralom rovására.

A pénzuralom átkát mindenki ismeri. Térjünk már most ez elismerés fáklyájának világosságában a praktikus küzdelmek, a nemzetgazdasági fejlődés terére s kérdezzük magunkat: mit kell tehát mindezek után tenni? Ha a pénzuralom rossz, – fogja valaki mondani – akkor meg kell azt változtatni. De hogyan? mondjuk-e ki a pénz improduktivitását? hisz ez a mai világban álomlátással ér föl; vagy hozzuk-e be a szociáldemokráciát? ezt sem lehet; utópikus vonásaiból még ki nem vetköződött és sehogy sem látjuk kivihetőségének előjeleit.

Ami a pénz improduktivitásának kimondását a mai világban lehetetlenné teszi, annak analogonja megvolt a középkori járadókszerződések behozatalának korában is. Mikor ugyanis a járadókszerződések divatosokká lettek s a pénzbefektetésnek jellegét a közérzet fölismerte rajtuk, emelkedtek a kanonisták soraiból hangok, melyek az egész cenzus-üzletet uzsorának, más szóval kapitalistikusnak bélyegezték. Száz skudóval vettek évi 7-10 skudo-járadékot. Már a konstanci zsinaton vetette föl a kölni karthausi prior, Roland, a kérdést, vajjon szabad-e ily szerződéseket kötni; felhozta, hogy több kolostor praktizálja azt, hogy évi járadékot vesz; és pedig »persolvendo aliquando 24 florenos pro pensione urus floreni, in aliis locis viginti trés vei ad minimum viginti florenos, venditoribus dando gratiam, ut ipsas pensiones pro eodem pretio redimere possint.« A konstanci zsinat theologusai úgy döntöttek, hogy a járadékvétel nincs az uzsoratilalom ellen. A német papság evvel be nem érte s kérdést tett Rómában V. Márton pápánál, aki 1425-ben felelt. V. Márton megjegyzi, hogy az akkori pénzemberek, kivált az egyházak s a kolostorok, átlag járadékvételekbe fektették pénzüket; mi lesz már most ezekkel, ha a járadékvételt uzsorának jelentik ki; a pénzemberek nagy kárt szenvednének.

Manapság is ezt a főérvet léptetik föl a pénz impro-

duktivitásának tézise ellen: mi lesz azokkal, kik kamatokból élnek? mi lesz az alapítványokkal, az intézetekkel, az eléldégelő magánosokkal? tény, hogy ezek ugyancsak kárt szenvednének. De a praktikus lehetetlenség nem képezi az ellenkező tézisnek, a pénz produktivitásának bizonyító érvét. Mindezekre az okoskodásokra, melyek a pénz improduktivitása mellett vagy ellen s éppenúgy a szocializmus kivihe-tősége mellett vagy ellen foglalnak állást, azt kell mondanunk, hogy társadalmi alakulásokat parancsszóra sem lefűjni, sem megteremteni nem lehet. A társadalom nem tákolmány, nem mechanizmus, hanem organizmus: az lesz, az fejlődik s kialakul egészben s összefüggésben.

Az organikus törvényeket régen nem igen vették figyelembe. A szervezetnek fogalmát a skolasztika sem találta meg sok téren. A skolasztika még abban a nézetben volt, hogy a nyelv, az erkölcs, a jog önkényes alakítások vagy konvencionális jellegűek. Igen, azt hitték ezekről s éppúgy a gazdaságról is, hogy azokat inkább csinálják, nem pedig, hogy azok is csak nőnek; inkább mesterséges alkotásokat, mint természetes fejlődések műveit látták bennük; de annál öntudatosabban emelkedik ki a modern nemzetgazdaságnak filozófiai háttéréből a gondolat, hogy a gazdasági világ is természetes fejlődésnek pályáján mozog, mely pályát két tényező határozza meg: a természetes erők és szükségletek egyrészt, s a pozitív adatok, milyenek a fölfödözések, technikus haladások, történeti tények másrészt. A szocialisták maguk szeretnek a modern tudomány e kedvenc gondolatára hivatkozni s a régi szocialista törekvéseket. More Tamás kommunista államszervezetét, Saint-Juste, Fourier terveit utópiáknak deklarálják, különösen azért, mert törvényes rendeletekkel, vagy államsínyekkel, vagy egyáltalában idő előtt, mielőtt a kapitalista erő kifejtés vógórája ütött volna, remélték azok behozni a korai szocialista államot. De épp, mert a fejlődés gondolata igazítja a modern világnézetet, nem gondolhatunk időelőtt, s egy erőszakos diktátorság révén megejtendő világmegújításra, akár a pénz improduktivitása, akár a szocializmus teljes

szisztémájának kimondása mellett foglaljunk állást. Fogalmunk sincs róla, hogy mikép nélkülözhetné a világ a magánbirtokot; most is csak oly távol állunk ettől, mint ezer év előtt. Látjuk, hogy a magánbirtoklás a természet hasznosításának leghathatósabb alakja; látjuk, hogy a magánbirtoklás alapján individualizálódik legszerencsésében a tehetség s hogy ez regulálja meg, úgy ahogy a túlnépesedést. Vedd ki a magánbirtoklás jogát s paragrafusait a művelt népek törvénykönyveiből, s ős ködbe borul vizsgáló tekintetünk, mert nem látjuk, hogy mivel pótolják a világkormánynak e radikális és patriarchális hatalmát.

De ugyanezt kell mondanom a pénz improduktivitásának kimondásáról; ezt nem lehet mától holnapra behozni; de azért helyességét felismerhetjük s ha nem építhetjük szerinte holnaptól kezdve a társadalmat, legalább követhetjük az irányt, melyet e fölismerés mutat.

S erre az irányra akarok itt rámutatni.

A kánonjog nem csinált nemzetgazdasági teoriát; következőleg nem is a theoretikus elvekre fektette a fősúlyt; sőt amint kimutattam, éppenséggel nem volt radikális, annyira nem, hogy szinte ellentmondást vagy legalább következetlenséget találunk eljárásában. Főelve a pénz improduktivitása volt; ezért élt, halt; tagadta, hogy az érték értéket hoz; minden nyereséget a konkrét termeléshez kötött, s a pénznek ez a lekötése, másrészt a nyereségnek s a termelésnek hozzákötöttsége a munkához, ez volt az ő praktikus vívmánya s minden teoriát e praktikus sikerekért kultivált. A munka, a termelés s a munkás, ezek együtt voltak; a termelés a munkásé volt. Szinte azt gondolnám, hogy ezt a gondolatot unalmassá teszem; annyiszor hajtogattam dolgozatom folyamán. De ezt kellett tennem; mert ebben rejlik a különbség a középkori s a modern gazdaság közt, az a különbség, hogy *a munka a középkorban szervezve, organizálva volt*; ellenben a kapitalisztikus termelés épp a szervezetlenség legszomorúbb képét tárja eléink.

Legsürgősebb dolgunk a kánonjog fölölnyét újra meg-

valósítani s nem ugyan középkori, hanem modern alapokon siessünk *a munkát organizálni*.

A kánonjogban a munkás magának dolgozott, minden munkás vállalkozó volt; a kapitalisztikus termelésben a munkás nem dolgozik magának; a munkával s a vállalattal nincs semminemű szerves összeköttetésben; ma beállítják, holnap elküldik; s a munkás s a vállalkozó közti viszony kizárólag a magánjog keretébe utasított. A kapitalisztikus produkciónak istene a profit, a nyereség, amely a vállalkozót illeti. A munkás csak eszköz e cél elérésére; eladja munkaerejét s a vállalkozó úgy veszi a munkaerőt, mint a kőszent vagy a vasat, melyet földolgoz; a munkás csak mint munkaerő szerepel s nem mint egyén. A vállalkozó igyekszik minél inkább nyomni a munkabért s nem törődik cseppet sem a munkás existenciájával; a jog s a törvény pedig mossa kezét s azt mondja: ez a szerződés a két szerződő félnek privát dolga, A munkaszerződésnek nincs közjogi jellege. A tőke tehát zsákmányol szabadon, s az individualizmus őrvongó konkurrenciát zúdítt a termelés milder, serére, melyben embertelenül nyomorgatja s tapossa a gyengét. Aki bírja, marja; szabad a versenytér; a közjog elvonult s nem védi a gyengét. Esszerint megszakadt az összeköttetés a munkás s a vállalat közt, nincsenek szolidaritásban, s a közérdek érzete kiveszett.

Méltán felpanaszolhatjuk a jogi nézetek e szerencsétlen fordulatát, midőn a reformáció után a keresztény elvek hátrányára a *római jog elveinek* nyitottak szabad utat s a gazdaság terén is a római jog példájára a magánjogot emelték érvényre. A munkaszerződésnek magánjogi volta azonban egy rémületes tévely. A munkásnép és boldogsága igenis közérdek s nem a zsarolásnak prédája; a munka, a nemzeti termelés közérdek s nem őrvongó konkurrenciának a lapdája; az ínséges munkabérek közérdeket képviselnek s következőleg a munka egész terét, a munkásviszonyokat, a munkaszerződést közjogilag kell rendezni. Ezt a közjogi rendezést *a munka szervezése* által érjük el; *organizációk kellenek és szövetkezetek*; az egyes ember ne álljon egymaga-

ban kiszolgáltatva a kereslet és kínálat vastörvényeinek; hiszen a gyöngének magánjoga szalmaszál s az erősnek magánjoga hatalom. Mit csinál a munkás az ő magánjogával, hogy annyiért adja oda munkaerejét, amennyiért akarja; ez a joga megmarad; de nem ad kenyeret. A munkások viszonyait közjogilag rendezni fogják a munkásszövetkezetek révén. »Ha a munkások nemcsak azt a csupasz munkaerőt adják majd el (római magánjog), hanem mint személyek közösségi viszonyba lépnek a vállalkozóval, akkor eligazítják majd a nekik járó igazságos bérnek kérdését is. E célból a munkaszerződésnek közjogi jelleggel kell bírni. Csak szövetkezeteknek és testületeknek megteremtése által lehet a munkások s a vállalkozók, másszóval a munka s a nyereség közt tatóngó örvényt áthidalni. Az egyes munkás minden bórért kényszerül munkába állni, mert munkája adja meg neki a mindennapi kenyeret. Egészen másképp áll azonban a dolog, ha nem az egyes munkás, hanem az egész munkásosztály szervezve áll a tőkével szemben; akkor aztán . lehet befolyása és kihatása a munkabér megállapítására s a munkaföltételeknek meghatározására«.

(Kitzinger i. m. 218. 1.). Ilyen közjogi erővel bíró tényezők és megegyezések el fogják tüntetni a kapitalisztikus termelés embertelen kegyetlenkedéseit. Ezen a réven tovább is megyünk majd s a munkások bele vonatnak mint vállalkozók az üzleti világba. Gaal Jenő »A társadalmi béke a közgazdasági patriarchalizmus alapján« című művének 76. s következő lapjain olvasunk e részben érdekes adatokat Leclairre párisi szobafestő kísérleteiről a munkás-osztalék rendezését illetőleg. A munkások hidegen és kevés buzgalommal fogadták ajánlatát, hogy a munkabéren felül az üzlet tiszta nyereségéből is részt juttat nekik; de csakhamar megváltoztak, midőn munkásai közt 12,600 franknyi jutalékot osztott ki, ami fejenkint 260 frankot tett. Ettől a pillanattól fogva munkásai az eszmének meg voltak nyerve. Azok fokozódó buzgalma mellett az üzlet is mind nagyobb terjedelmet öltött, a munkabérek összege milliókra rúgott, az osztalék pedig eleinte 1-2, végre pedig az ösz-

szegnek 24 százalékát tette. Ezek a törekvések jelenleg nagyon is hézagos és ritka tünetények; távol vannak attól, hogy megmozgatók a munkáskérdést, de annyi bizonyos, hogy az út, melyen járnak, biztos, s hogy az irány, melyet követnek, praktice egyedül célhozvezető. Egyesíti a munkást s a vállalkozót, szervezi a munkát, szövetségbe köti a termelésnek tényezőit. E szövetkezésben szűnik meg a munkaerő árúnak lenni s előtérbe lép ismét a munkásember; ha e szövetkezetek általánosakká lesznek, akkor az ő kezükbe lesz letéve az egész nemzeti termelés; közjogi formába lesz öntve a termelés s a munkás az üzleti s termelő világ önálló tagjává emelkedik. Ily hatalmas organizáció mellett a zsarolás, a kizsákmányolás, a hosszú munkanap s az ínséges munkabér, az individualizmus s a munka magánjogi természetének ez utálatos kinövései, szinte lehetlenné lesznek s újra megvalósul a munkás s a vállalkozó közt való szolidaritás, sőt valamikép a munkás ismét vállalkozó lesz vagy legalább lehet.

Az organizációnak e hatalmas gondolatát a modern munkafejlődés elvesztette s mialatt okoskodott és ragyogó jogi teoriák után indult, kiesett kezéből a középkori munkások boldogulásának fonala, titka és kulcsa, értem *a munkaszervezetet*. De a magánjogi kapitalista munkaszerződés végre is oly tűrhetetlen bajokat teremtett, hogy liberálisok és szocialisták és katolikusok, kiki a maga módja szerint kezdik belátni, hogy a szövetkezésben kell keresnünk a bajoknak közvetlen és praktikus panaceáját. Azért indulnak most a törvényhozások a *munkásvédelem*, a *biztosítás*, a *munkaszervezés* csapásán; e törekvésekben a legoktatóbb theoretikus és praktikus tanulságokat bizonyára a középkori munkaszervezetek tanulmányából meríthetik. A szociális törvényhozásnak modern alapokon és modern viszonyok közt kell megoldani a munkaszervezés nehéz problémáját, melyet a kánonjog oly fényesen oldott meg; s valamint a kánonjognak ez a megoldás csakis az uzsoratilalom s a pénz improduktivitásának kimondása által sikerült: úgy a modern törvényhozás is csak úgy boldogul, ha a tőkét a konkrét

termeléshez köti. Egyelőre ez irányban sem tehet mást, minthogy a szövetkezeti ügyet törvényhozásilag mindenképpen biztosítja és előmozdítja.

Az *ipar terén* a tőkének a munkával való szerves összeköttetése sokkal nehezebb: de a *mezőgazdaság terén* legújában már oly nézetek kerekednek fölül, melyek úgy hasonlítanak a középkori munkaorganizációkhoz, mint egy tojás a másikhoz s szinte azt mondhatnók, hogy átültetik, a régi földjára intézményét korunkba. Főtörékvésük abban áll, hogy a pénznek független, a termeléstől abstraháló uralmát, melynél fogva kamatot húz a termelésből, akár van nyereség, akár nincs, megtörjék. Grondolatmenetük a következő: A mezőgazdaságnak főbaja az adósság, mely a földet terheli s a kamatot a gazdán kisarcolja. A gazda fölveszi a pénzt, meghatározott kamat és tőketörlesztés föltételei alatt. A kamatot évenként, ugyanazon kamatláb szerint fizeti. A statisztika mutatja, hogy a mezőgazdaság képtelen az óriási kamatterhet viselni s össze kell roskadnia alatta. Kezdetben a megszorult gazda bizonyosan számot vetett magával, hogy mire képes, mire nem, s míg a gabona ára nem száll le jelentékenyen s nincsenek sanyarú évek, addig úgy ahogy csak győzi a terhet. De mi lesz vele, ha ínséges termés s rossz gabonaárak mellett megcsappan jövedelme? a kamat ugyanaz marad; de a konkrét termelés gyümölcse, a gazda bevétele egyaránt hullámzik s természetesen hanyatlik. Nincs arány a valóság s az Önkényes szerződés közt; a tőke követelése nem tekintik a természet konkrét folyását, nem a termelésnek pozitív adatait. A tőke követeléseit ki kell elégíteni, ha török, ha szakad, nem törődve azzal, vajjon a munkának marad-e valamije. íme, itt is látjuk azt a szétrepesztő éket, amely a munkás, a gazda s a termelés közé mélyed s a független pénzhatalomnak jussát tekintet nélkül a valóságra s a reális termelésre, kivásalja. Ki ne látná, hogy a viszony, a független, absztraháló pénzhatalom s a reális termelés közt nem is viszony; ki ne látná, hogy itt az egyik tényezőnek érdekei nincsenek harmóniában, szerves összefüggésben a

-másik elemmel s következıleg, hogy ez az állapot vagy a mezıgazdaság romlására vezet vagy pedig szervezést, a munka s a tıke szervezését követeli?

A mezıgazdaságra nézve a kölcsön egy természetellenes szerzıdés, mely nem reális s nem reális azért, mert nem áll a konkrét termelésnek talaján, hanem a pénz független érvényesülésének elvén. A kamatot nem engedik el, akár terem a gazdának a földje, akár nem, s méltán, hiszen a pénz produktív. Hozzájárul, hogy a gazda olcsó kölcsönt nem is^igen kap, s hogy a drága kölcsönt olcsóbbá nem konvertálhatja. Természetellenes állapotok azonban men tartóság, s a mezıgazdaságnak kölcsönterhe is már olyan, hogy liquidai maholnap. A bajjal végre megjött a belátás s a következı tervet érlelte meg. Mivel a romlás oka az a körülmény, hogy a kamatot nem a termelésbıl, hanem a pénz fiktív produktívításából valónak gondolják, ami egy radikális tévely; azért *elsı követelésük abban áll*, hogy a gazda kamattartozása arányban álljon a gazdaság valóságos jövedelméhez. A termés arányában kapja meg a hitelezı a kölcsönadott pénz járulékait. Már ez is megkötése a pénznek vagy, mondjuk szelıdebben, szerves ^kombinálása a munkának s a pénznek. De evvel a köteléssel még be nem érik. A szervezésnek alaposabbnak kell lennie s a valóságos jövedelemhez alkalmazkodó tıkekamatnak új jogformából kell származnia, s ez a jogforma abban áll, hogy a pénzes ember nem egyszerően kölcsönre adja pénzét a gazdának, hanem befekteti pénzét a gazdaságba, részben birtoklási jogot vesz magának s így a gazdaság kárában s hasznában is egyaránt részes. Mi volna ez egyéb, mint a középkori *census realis*?

»Kétségkívül kell egy jogi formának léteznie, amelynek keretében a tıkepénzes részt vehet a mezıgazdasági termelésben, anélkül hogy uzsorás kifosztásnak volna helye. A most dívó kölcsön, melynél fogva a gazda annyit köteles fizetni, hogy nem bírja ki sokáig, tényleg uzsorás szerzıdés. ha a hitelezınek uzsora-szándékai nincsenek is. Azért a pénznek kölcsön alakjában való befektetése a mezıgazdasági

termelésbe határozottan kárhozthatandó. Csak oly befektetést tarthatunk igazságosnak, melyben a kamat arányban áll a gazdaság jövedelméhez. . . Ezt a befektetést részletvételnak kell tekintenünk; valamiképp megveszi magát azt a gyümölcsöző jószágot s akkor az az évi járadék már nem a pénz kamatja, hanem a termelésnek tényleg egy része. Ez a rász olyan lesz, amilyen a termés . . . Itt azután föltámad az a másik kérdés: Kié a rizikó? Ki áll jót az üzletért? Csak a szívtelen önzés mondhatta rá, hogy a munkásé, illetőleg a gazdáé az egész rizikó, ő álljon jót a munkáért s az egész befektetett tőkéért. De ész és jog azt felelik erre: természetes, hogy a rizikó megoszlik a két szerződő fél közt. Ha a termés Ínséges, akkor a gazda elvesztette munkáját, hogy azonban még hegyibe, Ő terítse meg a tőkepénzesnek veszteségét, illetőleg elmaradt nyereségét, más szóval, hogy *kamatot fizessen*, az nyilvánvaló igazságtalanság volna. Ha a villám fölgyújtja a tanyát, van a gazdának elég kára; ki fogja őt még arra is rászorítani, hogy a másik félnek kárát is ő *vegye magára.*» (Neue Vorschläge zur Grundentlastung. Von Wiard Klopp. Monatsschrift für christliche sociale Reform. 1896. 436. 1.).

Mi ez más, mint a középkori »census reális,« vagy a »contractus societatis«?

A tőkét nem tekintik függetlennek, nem önmagában produktívnak, nem olyannak, melynek kamat jár derűreborúra, hanem a pénznek önmagában el kell tűnnie, konzumálnatnia kell, s a termelésben már nem a pénz, hanem a reális tárgy, mező, rét, erdő szerepel. így szabadul meg a munka a pénz lidércnyomásától, így fiktív, abstract hatalmától, mely mint a kánya a levegőben, úgy ez, a valóságos termeléstől eltekintve s fölötte kóvályogva, ragadoz és harácsol. Ezt a meghasonlást a termelés tényezői közt megszünteti a tőkének olyatén kombinálása a termelési eszközökkel s a munkával, hogy mindenük közös s mindkét vagy mindahárom elem a reális produkció alapjára áll s a termékekben is az évi haszon szerint részesül. Eddig a szétválasztás, a meghasonlás a munka s a tőke

közt mindig a munka rovására és kárára intézte a termelést; ha nem volt termés, a munka nyomorgott; a pénz pedig mint produktív elem, mindig produktív volt; a rizikó is, mint említettem, kétszeresen a munka vállaira nehezedett. A munkásnak kellett előteremtenie a termést s a teljes jóállást kamatért s tőkéért; a tőkepénzesnek pedig csak vasmarkát kellett megnyújtania, hogy a kamatot is s a tőketörlesztési részletet is bezsebelje. »Ha már most a hitelező bizonyos hányadig mint részletbirtokos van a telekkönyvben bejegyezve, akkor ebből soha sem származhatik az a fenyegető veszedelem, melyet a független s kamatot követelő tőkeadósság reprezentál. Ha tőkekölcson terheli a mezőgazdaságot, akkor előbb-utóbb a tőke diadalmaskodik; mert a telekkönyv számaint nem éri sem eső, sem szárazság, sem árvíz, sem jég, sem fagy; s mikor a legazdálkodott paraszt összeköti batyuját, akkor az új birtokosra, ki talán már nem gazda, hanem csak valamiféle bérlő, ijesztőleg mered a telekkönyvi számnak zéro-sora. Nemcsak a mezőgazdaságnak, de a népeknek érdeke is kívánja, hogy az államok alapja, a földművelő osztály, ne menjen tönkre a tőkekölcson nyomása alatt; s az államnak, mint a jog örének, kötelessége a természet és jog követelményeinek érvényt szerezni.« (i. m. 438.)

A módra, melyet a szerző ajánl, ki nem terjeszkedem; csak azt említem, hogy konkrét és a modern jogviszonyoknak megfelelő módozatot mutat be, a tőkekölcsonnek a mezőgazdaságból való kiküszöbölésére.

Tehát úgy az ipari, mint a mezőgazdasági munka az önmagában produktívnek tekintett pénz nyomása alatt áll; ez a produktív pénz egy fiktív s idegen s szerves összeköttetésben nem álló hatalom. Ellenkezik a józan észszel, hogy a pénz produktív ereje, ha volna is neki ilyen ereje, ne legyen harmóniában a valóságos termelésnek tényezőivel és tényeivel; az ilyen függetlenítése a pénznek mindig uzsorás lesz. Csodálkozva állunk meg a kánonjog vezérgondolata előtt, mely a középkori munka és pénzkombinációknak csillaga volt, s bár a modern fejlődés a munka és

tőke viszonyait össze-vissza kuszálta, mégis meg vagyok győződve, hogy minden jobb fölismerés e vezérgondolatnak világosságában serken föl s minden lépésnek, melyet állapotunk javítására sikeresen teszünk meg, ebben az irányban kell haladnia. A pénz improduktivitásának régi tézise, reánk nézve praktikus értékkel annyiban bír, amennyiben a pénznek független, a termeléstől abstraháló állását eltörölni, a pénzt a reális termelésbe mint részletbirtokjogot befektetni, azt a termelésnek minden esélyeivel, hasznával és kárával összekötni kívánjuk. A szociális törvényhozásnak modern kiépítése, a munkásvédelem s a munkások minden irányban való biztosítása is ezt a célt s ezt az irányt szolgálja; be akarják fogni a megvadult, az individualizmusnak őrvjngő érvényesülésétől toporzékoló paripát, a pénzhatalmat; arányba, szociális teherviselési viszonyba kényszeríteni bele azt a minden áron kamatot szedő, törve, rombolva gazdagodó tőkét. így szervezik lassankint az elnyomított munkát, így iparkodnak késedelmes s kikényszerített lépésekkel vissza ahhoz a középkori ideálhoz, mely minden kornak a legszédületesebb haladás mellett is, ideálja marad, *a munkának organizációjához.*